

A szorb írásbeliség rövid történetéből

A szorbok

A Németország délkeleti részén, Brandenburg és Szászország tartományokban lakó szorb nép mintegy 100 ezer lelket számol. A szorbok 11 lausitzi járásban élnek, a vegyes nemzetiségű vidéki lakosságának a 15%-át adják. Az arányuk járásonként változó, de relatív többséget seholsem képeznek. A kompaktnak már alig nevezhető szorb vidéken - szorbul Serby - kívül összesen talán 20 ezer erősen asszimilálódott szorb él a Ruhr-vidéken, a tengerentúlon: az Egyesült Államokban (Texas) és Ausztráliában.

A szorb nyelv a nyugati szláv nyelvek csoportjába tartozik. A Felső és Alsó-Lausitzban beszélt szorb nyelv nem egységes: felső- és alsószorb nyelvre tagolódik. A mai irodalmi felső- és alsószorb nyelv a középkor végén alakult ki egy ószorb-nyugati-szláv dialektusból. Ebből a dialektusból Felső-Lausitzban a milcek kialakították a felsőszorb nyelvet, az Alsó-Lausitzban élő luzsicok pedig az alsószorb nyelvet. Az alsószorb nyelv a pomerán-lengyel vagyis lech dialektusokkal tart szorosabb rokonságot és lexikálisan sok germanizmust vett fel, a felsőszorb nyelv a cseh nyelvvel rokon. A szorb nyelvre jellemző a sok archaizmus, amely a többi szláv nyelvben - a cseh kivételével - kiveszett. Nagyon jellemző különlegesség a főnevek kettes száma (Dual).

A szorbok nyelvhasználatával kapcsolatban, azonban meg kell említeni, hogy az évszázados asszimiláció során, amely erőszakos volt, korunkban már a teljes kétnyelvűség állapotába jutottak. Az 1991-es népszámlálás adatai szerint 67 ezer németül és szorbul egyaránt jól beszélő állampolgár él a vegyes nemzetiségű területeken. A szorbok a magyarországi nemzetiségekhez hasonlóan anyanyelvi fokon bírják az államnyelvet.

A szorbság életében mindig meghatározó szerepe volt az anyanyelvi irodalomnak, a nemzeti identitás megtalálásában és máig való megőrzésében. Az önálló államisággal, politikai és gazdasági hatalommal sohasem rendelkező szorb nép fennmaradásának egyetlen biztosítéka volt és marad a nyelvnek a szépirodalmon keresztüli csiszolása és ápolása. Az európai és a világirodalomban kevésbé ismert, hogy a létszámára nézve igen kicsiny nép, milyen hatalmas és gazdag irodalmi kincsrel rendelkezik.

A népvándorlás során a szorb törzsek az V. században telepedtek le a Saale és a Neisse között. Az első írásos említésük 631-ből származik a frank Fredegár krónikájában. A szomszédos germán törzsek folyamatosan terjeszkedtek a szorbok rovására. Az erőszakos germán térhódítás mintegy 1200 éve sújtja a szorbokat, szűkíti életterüket, morzsolja létszámukat. A szorb törzsek a szász és a brandenburgi választófejedelmek uralma alá kerültek, a területi széttagoltságuk nyelvi és vallási különbségeket eredményezett. Az alsószorbok többnyire evangélikusok, a felsőszorbok a katolikus vallást követik. Lausitz 1378-1625 között a cseh koronához tartozott, ebben az időben az élet valamivel könnyebb volt a szorbok számára, de a német bevándorlás ekkor is folyamatosan tartott. A szorb öntudatra ébredés elég későn a múlt században történt meg, jellemző módon az erős német államokban - Poroszország és Szászország - élő szorbok szellemi központja a prágai szorb szemináriumban alakult ki. Németországban csak 1912-ben alakult meg a Domowina (Haza), a szorbok hazafias nemzeti szervezete. A nemzeti szocializmus éveiben először korlátozták a működését, Szorbul Beszélő Németek Szövetségeként tengődött, majd végleg betiltották.

A szorb nép létezésének legkritikusabb időszakát a fasiszmus uralma alatt élte át. 1937-ben betiltották a szorb nép évezredes kultúráját, nyelvüket nyilvánosan nem használhatták. Anyagi és kulturális értékeiket jórészt megsemmisítették.

A második világháború után Csehszlovákia a szorbok lakosság-cseréjével akarta rendezni a szudétanémetek kitelepítését, de 1948-ban az állami fordulat után elálltak a kérdés ilyen megoldásától.

A szorb jogok teljes elismerése 1949-ben, az NDK megalapításakor rendeződött. Az NDK Alkotmánya két cikkelyben is rögzítette

a szorb jogokat. Az állam politikai vezetése mindig igen nagy hangsúlyt fektetett a szorb nemzetiségi kérdésre.

A létrehozott nemzetiségi intézményrendszer az élet valamennyi területét átfogta:

Domowina Verlag /Bautzen/

Állami Szorb Népiegyüttes /Bautzen/

Szorb Népművészet Háza /Bautzen/

Szorb Folklór Központ /Bautzen/

A DEFA stúdió "Szorb film" gyártási csoportja /Potsdam/

Német-szorb Népszínház /Bautzen/

Szorb Múzeum /Bautzen, Drezda, Hoyerswerda, Lehde, Lübbenau, Senftenberg/

Szorb Tanárképző Intézet /Bautzen-Radibor/

A kétnyelvű területek iskoláinak akadémiai kutatóhelye /Bautzen/

Az NDK Tudományos Akadémiájának Szorb Népkutatási Intézete /Bautzen/

Karl Marx Universitat Szorabisztikai Intézete /Lipcse/

Az NDK rádiójának szorb stúdiója /Cottbus/

Cottbus megyei központi szorb nyelviskola /Cottbus/

Drezda megyei központi szorb nyelviskola /Bautzen/

A szorbok az NDK-ban virágzó népi kultúrával és kiépült nemzetiségi intézményrendszerrel rendelkeztek, az egyesült Németországban a helyzetük rosszabodott, a jelentős állami támogatástól eltekintve, amit alapítványi formákban nem lehet pótolni, jogi helyzetük is tisztázásra vár. Az elmúlt évtizedek látványos eredményei mögött, azonban keserű valóságok, objektív tények sorakoznak. A szorb költők által oly gyakran megénekelte szép szorb föld, az édeni vidék már nem létezik. Lausitzban található az egykori NDK legnagyobb barnaszén lelőhelye, mára a vidék képe felismerhetetlenségig megváltozott, hatalmas hőerőművek ontják füstfellegeiket, elpusztítva a vegetációt, az idilli mezőket hatalmas meddőhányók csúfítják. Egész sor szorb falu tűnt el, a külszíni fejtés miatt, lakóikat a városi lakótelepekre költöztették.

A szorbság mindig is paraszti, földművelő volt, csupán vékony kézműves - értelmiségi réteggel bírt. Ma a társadalmi mobilitás a nemzetiségi tudat háttérbe szorulásához, majd teljes elvesztéséhez vezet, mivel a vegyes lakosságú vidékeken egyre nagyobb a német ajkú

lakosság száma és a városokban szinte csak már németül beszélnek. A német nyelv és kultúra értéke mindenképpen még jobban felértékelődik.

Az NDK-ban államilag magasan dotált írott sajtó jóvoltából, a szorb nyelvű kiadványok a német nyelvűek negyedébe, a könyvek pedig a harmadába kerültek. A dotáció elmaradása és a piaci viszonyok hatására az eladott példányszámok a felükre estek vissza. Jól példázza ezt, a Nowa Doba (Új Kor) az egyetlen (felső)szorb nyelvű napilap esete, amely 2500 példányban jelent meg, az újság nevét 1990-ben a régi, patinás nevére változtatták, Serbske Nowiny (Szorb Hírlap), ma 1000-1200 példányban kerül az olvasókhoz. A könyvkiadásban a tankönyvek viszonylag alacsony áron, állami támogatással kaphatók, de a szépirodalmi és szakkönyvek ára azonos és néha magasabb a német könyvek áránál, köszönhetően az alacsony példányszámnak.

A könyvkiadásban igen aggasztó, hogy a szorb írók két-nyelvűségükből kifolyólag már inkább németül írnak és a német nyelven már sikert aratott könyveiket adják ki szorb önfordításban. A folyamat már régen elkezdődött, de a hatvanas évek derekától mindennapos gyakorlattá vált, hogy szorb témákat németül dolgozzanak fel. Ez a tendencia súlyosan veszélyezteti az eredeti új szorb irodalmat.

Egyedül a tömegtájékoztatásban látszanak kedvező jelek, az egyesülés után a regionális adók vették át a szorb műsorok készítését és sugárzását. A napi rádióműsorokat most a Mitteldeutscher Rundfunk (MDR) bautzeni Szorb Stúdiója sugározza mindkét szorb nyelven. A televízióban az Ostdeutscher Rundfunk Brandenburg (ORB) /Potsdam/ havonta Lužyca /Lausitz/ címen szorb nyelvű magazint sugároz. Az MDR /Drezda/ tévéprogram pedig rendszeresen hírt ad a napi aktualitásokról a tartományi híradókban és dokumentumfilmeket vetít a szorb életről német nyelven, szórakoztató és népzenei műsorokban szorb nyelvű produkciók is helyet kapnak.

Az bizonyos, hogy jelenleg Németországban kétféle egymás mellett haladó irányzat figyelhető meg, részint egy egységesülési össznémet nyelvi és kulturális folyamat, részint pedig a tájnyelvek hihetetlen virágzása helyi szinten. Nemcsak a több évszázados klasszikus irodalommal rendelkező alnémet (Plattdeutsch) éli reneszánszát, hogy újra egyesültek

az északi alnémet területek, hanem fejlődésnek indult a bajor, a sváb-alemann, a szász, a rajnavidéki és egyéb irodalmak.

A Németországban élő másik nagyobb nemzetség a dán kisebbség, amelynek helyzete jogilag rendezett, kultúrájuk békésen fejlődik. Természetesen a háttérben Dánia igen hathatós támogatást nyújt a mintegy 70 ezer németországi dánnak. Iskoláikban, saját egyházukban ápolják a dán nyelvet, csupán egy napilapuk van, a kisebbségi irodalom elenyésző, mert a szerzők eleve Dániában publikálnak.

A jogilag nemzetiségnek el nem ismert, csupán etnikai csoportnak tartott frízek öntevékenyen ápolják nyelvüket és kultúrájukat, főként északi-fríz nyelven jelennek meg könyvek és periodikus kiadványok. Míg a kelet-frízek már inkább csak régi néphagyományaikat elevenítik fel.

Talán egy hathatós jogi rendezés, a többi németországi kisebbségi csoporttal való együttműködés és a regionális újraéledési folyamat még hagy egy kevés reményt és időt a szorb nyelv és kultúra számára, de sorsszerűnek látszik a néhány emberöltőn belüli vég.

A szorb írásbeliség története a kezdetektől a XVIII. századig

A szorb írásbeliség kialakulásának vizsgálatakor fontos kérdés, hogy a szorbok mikor és hogyan vették fel a kereszténységet. A szláv népek keresztény hittérítői, Ciril és Metód mennyire voltak befolyással Lausitzra. Annyi bizonyos, történelmileg hiteles adatokkal bizonyított tény, hogy 873 nyarán Metód felkereste Lausitzot, Borivoj cseh fejedelem kérésére és később tanítványai is térítettek a szorbok között, terjesztették a kereszténységet. Ennek ma is kimutatható nyoma van a szorb nyelvben, hogy a kereszténységgel kapcsolatos alapszavak nagy része nem Rómából, a latin nyelvből származik német közvetítés útján, hanem sokkal korábbiak, Bizáncból származnak és cseh segítséggel kerültek a szorb nyelvbe. De mindez nem vonatkozik az írás területére, ugyan 1896-ban Arnošt Muka az egykori szorb nyelvterület északi részén fekvő Gosmar /Alsó-Lausitz/ kolostori könyvtárában felfedezett egy ószláv nyelvű, glagolita kéziratot, amelyhez hasonló biztosan sok létezett, de a történelmi események során elpusztultak és semmi szerepet nem játszottak a mai szorb írásbeliség kialakulásában. Ez a fennmaradt ószláv

kézirat csak kivételnek számít, semmi esetre sem beszélhetünk róla, mint a szorb írásbeliség első emlékéül.

A szorb nyelv első írásos emlékei természetesen a rengeteg ma is használatos szorb hely- és egyéb földrajzi nevek, amelyek a különböző régi iratokban nagy számmal fordulnak elő.

Ezek a kereszténység terjedésével, egyre nagyobb mértékben szerepelnek a koraközépkori okleveleken és birtokleveleken. Ugyanis I. Henrik 929-ben megalapítja Meissen várát, amely előbb a daleminc és milc szorb törzsek elleni katonai védőpont lett és 968-ban pedig püspökséget alapítanak itt, a legyőzött szorb törzsek megtérítésére. A kereszténység felvétele, ami természetesen a latin típusú kereszténységet jelenti, az évezred végére, az utolsó önálló szorb fejedelemség felszámolásakor 1003-ban befejeződött a szorbok között.

Merseburgi Thietmar (975-1018) krónikájában találjuk a legrégebbi írott szorb kifejezést, egy hely megjelölés kapcsán: ukriowolsa (w kri wolsa - a bozótban egy égerfa állt). A másik érdekes nyelvemlék a XI. századból származó pecsét felirata, amely ma a hallei múzeumban található: A pecsét felirata ószorb nyelvű: IESUSxTANoxIESUSxVASSIGONxTANx-IONCOxBABIGONO (Jézus, az egyetlen Jézus, aki isten a magasságokban).

A legrégebbi szorb nyelvemlékek közé tartozik az ún. Magdeburgi glosszárium, az eredetileg latin nyelvű zsoltárok sorai között német fordításuk található, de a szövegre egy valószínűleg szorb származású szerzetes ószorb bejegyzéseket tett a pergamen tekercsen. Többek között: Deus meusboch moie (mój Bozo - Istenem), domine-knize (Knjeze - az Úr), dominus Deus knize-boch (knjeze Bozo - Úristen), venite-podete (pójdzece - jönni), cantate-pogete (pejce - énekelni).

Az első fennmaradt hosszabb szorb nyelvű szöveg 1500 körülből származik Budyska prisaha azaz Egy bautzeni polgár sirámai néven ismeretes, amelyet a bautzeni Városi Levéltár oklevélgyűjteményében találtak meg. Az írás hódolat a cseh királyhoz - ekkoriban Lausitz a Cseh Királyság része - valószínűleg egy cseh kancalista munkája a felsőszorb nyelvű fogalmazvány, akinek alsószorb nyelvű segítője volt. A szöveg az alsószorb hatáson kívül sok bohemizmust tartalmaz, a korabeli cseh

helyesírással íródott. A becses nyelvemléket 1875-ben jelentette meg először nyomtatásban Michal Hórník szorb történész, akinek hipotézise szerint a szöveg a XV. század második felében keletkezett és a huszita cseh király Pogyebrád György (Jiří z Podebrad, uralkodott 1458-1471) a címzett, mivel 1462-ben személyesen is járt Bautzenban.

Egy hasonló irat született a bautzeni példa alapján 1550-ben Lieberose városában, az egyik fontos, de kevésbé ismert szorb nyelvemlék Delnjoserbska prisaha mesto Luboraza (Alsószorb sirám Lieberose városából) néven jegyzik a szakirodalomban. A bautzeni sirám utóéletéhez tartozik, hogy még 1692-ben is például szolgált a senftenbergi Jan Abraham Boris számára, amikor hűségnyilatkozatát megírta IV. János György szász választófejedelemhez, a nyilatkozat latin nyelvű szöveg és ma a drezdai Szász Állami Levéltárban őrzik Versio vandalica praestandi homagii fidelitatis címen, az eredeti változat az alsószorb nyelv senftenbergi dialektusában íródott.

A szorb írásbeliség fejlődésében jelentős előrelépést jelentett az írni-olvasni tudás elterjedése, valamint a latinos műveltség megszerzése. Főként városi latin iskolákban és az európai egyetemeken szereztek kellő tudást és műveltséget a szorb írástudók, a szorb nép kulturális életének megalapítói. A XIV. századtól kezdve egész Európában elterjedt és bevett szokás volt a perignáció, a diákok és kisebb részben a tanárok vándorlása a nagyobb szellemi műhelyek -egyetemek, akadémiák- között.

Eleinte a tanulni vágyó szorb ifjak Krakkóba mentek tanulni, a krakkói Jagelló Egyetemet 1364-ben alapították. Nevesebb szorb humanisták voltak akik Krakkóban tanultak, Jurij z Budyšina, aki Prágában az Obiectiones tractatum (Tárgyilagos értekezés) művét 1378-ban Prágában megírta, a másik ismertebb szorb humanista Krakkóban Miklawš z Budyšina, neves prédikátor volt, a XV. század végéről származó latin nyelvű prédikáció gyűjteményét a krakkói Jagelló Egyetem Könyvtára őrzi. Jan Solta az alsó-lausitzi Trebusból származott, 1512-ben végzett Krakkóban, filozófiát és orvosi ismereteket tanult, szoros barátságban állt neves lengyel humanistákkal, Kopernikusz barátja volt. Libellus de humatione corporum mortuom (Könyvecske a halandó emberről) című művét 1517-ben adta ki Krakkóban, melynek akkora hatása volt, hogy I. Zsigmond lengyel király udvari orvosává nevezte ki.

Jan Rak (Rhagius Aeticampus, 1457-1520) a sommerfeldi születésű, legismertebb alsószorb humanista, krakkói egyetemi tanulmányai után, mint vándorprofesszor járta be Európa egyetemeit. A leginkább idézett latin költeményét Epigramata címen 1507-ben adták ki, a lausitzi népeletet megéneklő könyvéért Rómában koszorús költővé koronázták. A szorb kultúrára gyakorolt legmaradandóbb tette, a cottbusi latin iskola megalapítása volt 1514-ben, ez később az Universitas Serborum néven vált ismertté.

Caspar Janinitus (1550-1597) a bautzeni latin iskola tanára kora neves verselője volt, legnagyobb irodalmi értékű költeménye, barátjához Christoph Manilihez, Felső-Lausitz történészéhez írt alkalmi verse Pro Christophoro Manlio Lusatio... (Christoph Manilihez, aki hazánkat számtalanszor ismertette szeretettel...). A vers maga tulajdonképpen a 121. zsoltár parafrázisa. Janitius 1585-ben a zittai latin iskola igazgatója lett, itt írta Eli et Samuel (Éli és Sámuel) iskoladrámáját, majd 1587-ben Kamenzban, Apelles római festőről írt egy iskoladrámát.

A szorb írásbeliség történetében az egyik legfontosabb mozzanat a lutheri tanok megjelenése és elterjedése volt, közvetve a szorb nyelvű írásbeliség alapjait vetette meg. Isten ígéjének a nép nyelvén, jelen esetben szorbul való hirdetése, szükségszerűen magával hozta a szorb nyelvű kiadványok egész sorát. Lausitzban először a lutheri tanokat a poswitzi ferences barát Pavol Bosak 1524-ben kezdte terjeszteni Bautzenban, majd 1577-ben Alsó-Lausitzban a cottbusi Jan Brezan szerzetes hirdette az új tanokat, Alsó-Lausitzban viharos gyorsasággal terjedt el a lutherizmus, míg Felső-Lausitz jobbra maradt katolikusnak, ez a szorb népesség körében még fokozottabban érvényes mint a németeknél.

A reformáció térhódításával a szorbok Wittenbergbe mentek tanulni, Luther idején 40 szorb tanult, a halála után a számuk meghaladta a 150-et.

Luther utóda, Philipp Melachton lett Wittenbergben, aki sokkal toleránsabban viseltetett a nem németekkel szemben, mint a mester és büszkén jegyezte fel, hogy otthoni asztalánál tizenegy különböző nyelven beszéltek a vendégek, köztük természetesen szorbul és magyarul is. A Melachton által képviselt szabadelvű politikai-vallási vonalat követőket "philippistáknak" nevezték. Melachton szellemi örökségét, veje a

bautzeni szorb születésű szorb természettudós Kaspar Peuker (Caspar Peucerus, 1525-1610) az egyetem későbbi rektora ápolta. Peucerust közeli kapcsolat fűzte a magyarországi diákokhoz és Zápolya István kérésére szorb és német diákokat küldött a Felvidékre és Erdélybe, akiknek a tanulási költségeit részben az erdélyi fejedelem fedezte. Peucerus maga számos matematikai, csillagászati, orvosi és teológiai művet írt latin nyelven. 1100 soros *Idyllium Patria* (Az idilli haza) költeményében Bautzen város krónikáját adta közre, 1583-ban Lipcsében, 1594-ben Bautzenben jelent meg.

Zápolya István egyik legelső támogatottja Jacobus Janus (?-1583) alsószorb teológus volt, aki az egyetemi tanulmányai után Olmützben, majd Kassán tanított, élete második felében pedig evangélikus lelkészként működött Lausitzban. Egy német-szorb lelkész utódja Jakob Ohnefals-Rychtar latin nyelvű kézíratait összegyűjtötte és később nyomtatásra előkészítette: *Acta Prophetarum* (A próféták munkái, 1561), *Chronicon* (Krónika, 1562) *Psalmus LXXXIX* (89. zsoltár, 1562) és *Natalinita Christi* (Krisztus születése, 1563) valamint levelezése, a főként felvidéki lelkészekkel. Ugyancsak Ohnefals-Rychtar adta ki Janus önéletrajzát szintén latin nyelven.

A szorb írásbeliség történetében kiemelkedő jelentőségű Mikławš Jakubica, német nevén Nikolaus Kubike laubnitzi evangélikus lelkész első Új Testamentum fordítása szorb nyelvre. Jakubica életéről sajnos nagyon keveset tudunk, mint szerzetes a cisztercita kolostorban élt Saganban, majd átlépett a lutheránus hitre és Sorau környékén terjesztette az új tanításokat. Sorauban, mint egy fennmaradt levélből tudjuk az Új Testamentum fordítását 1548. augusztus elsején fejezte be. Csupán a Vulgata latin szövege, Luther német fordítása, cseh nyelvű biblia részletek álltak a rendelkezésére, az eredeti görög szöveget nem is ismerte. A fordítás nyelve a helyi sorau átmeneti dialektus volt, eredetileg alsószorb nyelvjárás felsőszorb jellemzőkkel és kevert lexikával. Jakubica maga alsószorb származású volt, de nyilvánvalóan jól beszélt csehül és Sorau környékén a lengyel nyelvet is beszélték, ezért a biblia fordítása hemzseg a bohemizmusoktól és sok lengyel kölcsönszót tartalmaz. Sajnos Jakubica munkája, mint oly sok szorb nyelvű fordítás visszhang nélkül maradt és a századokkal későbbi biblia fordításokra sem volt semmi hatással. Szép terv és szép álom maradt, Jakubica azon

törekvése, hogy miként Luther biblia nyelvezetével egységesítette az irodalmi német nyelvet, ezt megalkossa a szorb nyelv területén.

Ismert nyelvemlék Richter tanácsos zosseni keresztelési naplója 1545-ből, ez csak részleteiben maradt meg. A Jakubica kéziratán kívül a másik legjelentősebb alsószorb nyelvű kézirat a Wolfenbütteli Zsoltáros vagy szorbul Then psalter serbskey rhetzy. A XVI. század második feléből származik, 176 oldalas zsoltárgyűjtemény, amely Luther szövegén alapszik, tiszta alsószorb nyelvű fordítás, a helyi kolostor könyvtárában találták meg.

Minden nép történetében különleges helyet foglalnak el az első nyomtatott könyvek, minden esetben valami más, valami új történt

Az első szorb nyelvű könyvek általánosan jellemző vonása, hogy kétnyelvűek, német és szorb szövegek váltakoznak bennük és címlapjuk mindig német nyelvű, de mindegyiken feltüntetik, hogy szorb -akkori nyelvhasználat szerint vendnyelvű szöveget is tartalmaz. Az első szorb nyelvű nyomtatott könyvek Michal Wolrab 1552-ben Bautzenban megnyitott nyomdájából kerültek ki, Wolrab Lipcsében tanulta a nyomdászatot, betűi is onnan származnak. A történelem folyamán a szorb könyveket Lausitz más városaiban, majd Frankfurt/Oder, Drezda, Lipcse, Grimma, Prága és Rumburk városok nyomdáiban nyomtatták szinte kizárólagosan.

Az első szorb könyvet 1574-ben nyomtatták ki, Michal Wolrab bautzeni officinájában alsószorb nyelven. A könyv, a Lübben melletti Straupitz község lelkészének munkája, Albin Mollerus (1542-1625) csillagász és természetbúvár volt. A könyvének cirkalmatos címet adott: Ein Ewigweren der Kirchen Calendar / Auch ein Wendische Gesangbuch / Auch Kleine Catechismus (Egy egyházi öröknaptár / Egy szorb énekes könyv is / Kis katekizmus is) és a kor szokásai szerint Alsó-Lausitz helytartójának, a cseh Jaroslav Kolowrat grófnak ajánlotta. A könyvben Mollerus egyesítette a Kis katekizmust az evangélikus egyházban használt énekekkel, amelyeket részben maga fordított le németből, részben más szorb lelkészek munkáit is felhasználta, a legrégebbi fordítás 1545-ből származik a lübbenauai lelkész Simon Gast tollából. A könyv az alsószorb evangélikus hívek vallási igényeit szolgálta, kiegészítve egy csillagászati naptárral.

A straupitzi lelkész saját korában megbecsült tudós volt, különösen csillagászati és naptárkészítő tevékenysége keltett nagy figyelmet, de egyházi körökben is elismert szaktekintélynek számított. Erről Adam Bohorič (1520-1598) könyve tanuskodik, aki a humanista Melachton latin nyelvtana alapján, *Arcticae Horulae* (Téli órák, 1584) címen összeállította az első szlovén nyelvtant és a tíz nyelvből összehasonlító nyelvtani részben az alsószorb szövegrészletet Mollerüstől vette át. Itt kell megjegyezni, hogy a korai szorb-szlovén kulturális kapcsolatok nagy eredménye, hogy Peucus hatatos támogatásával Jurij Dalmatin (1547-1589) lefordította az augsburgi bibliát szlovén nyelvre 1578-ban, amely Biblija (Biblia) címen jelent meg nyomtatásban és a szlovén irodalmi nyelv alapkövét képezi.

Morellusra visszatérve, érdekes adalék a szorb írásbeliség történetében, hogy a svájci polihisztor, tizenegy nyelven -köztük alsószorbul- beszélő Leonhard Thurneisser zum Thurn (1530-1595), mellesleg a brandenburgi választófejedelem orvosa 1578-ban elkészítette élete főmővét. A *Historia sive Descriptio Plantarum omnium* (Történelem avagy minden élőlény leírása) tíz kötetes mű, az első kötetben az élőlények neve (alsó)szorbul is megtalálhatók, a szorb rész gyűjtési munkáiban Mollerus is segédkezett. A nevezetes kézirat jelenleg a berlini Állami Könyvtárban található.

Egy kis kitérőt jelentett a szorb írásbeliség történetében Handrij Tara (Andreas Tharaeus, 1570-1638) alsószorb katolikus pap munkája, az *Enchiridion Vandalicum* (Szorb kézikönyv). Az eredetileg szorb iskolások számára készült könyvben, a ma már kétszáz éve kihalt storkovi nyugati-alsó szorb nyelvjárásra lefordította Luther Kis katekizmusát és zsoltárait. A könyvet 1610-ben az oderamenti Frankfurtban, Nickel Voltz nyomdájában készítették. Tara a munkáját a brandenburgi választófejedelemnek ajánlotta bízva annak megértő támogatásában, mellesleg őt a *Dux Vandalorum* (Szorbok fejedelme) címmel illette, hogy további szorb könyvek nyomtatását anyagilag támogassa. Handrij Tara volt az első szorb humorista, a bautzeni polgárokon élcelődött, olyan sikerrel, hogy halála után a felbőszült városatyák a kéziratait papírmalomban bezúzták, csupán egy német nyelvű komédiája maradt meg, *Weiber Spiegel* (Asszonyi tükör) címen 1628-ból.

Az első felsőszorb nyelvű könyv 1597-ben jelent meg, a gröditzi születésű, Wjaclaw Worjeh (Venceslaus Varichus, 1564-1618) gödai evangélikus lelkész, a helyi latin iskola megalapítójának Kis katekizmus fordítása, szintén a bautzeni nyomda terméke. Az eredeti címlapon *Der Kleine Catechismus, Tauf- und Traubüchlein D. Martini Lutheri, wendisch und deutsch Druck* (Luther Márton kis katekizmusa, keresztelő- és gyászkönyvecskéje, szorb és német nyomtatásban) cím szerepel, amely már mutatja, hogy a felsőszorb nyelvű szövegfordítás párhuzamos Luther német szövegével. A könyv értéke még, hogy az Egy Bautzeni polgár sirámai után a legrégebbi felsőszorb nyelvemlék.

A harminc éves háború alatt (1618-1648) csak egyetlen szorb nyelvű könyv jelent meg, Hrjehor Martini (1595-1632) purschvitzi katolikus plébános *Die Sieben Buss Psalmen des Königlichen Propheten Davids. Windisch und Deutsch zum druck...* (Dávid király próféta hét zsoltára. Szorb és német párhuzamos nyomtatásban). A 48 oldalas kiadvány a felsőszorb nyelv löbauai dialektusában és 1627-ben jelent meg.

Német szerzők tollából több szorb szöveget is tartalmazó könyv jelent meg a XVII. század fordulóján. Köztük említésre méltó dr. Johannes Francus kamenzi városi fizikus és orvos botanikai műve, amely 1594-ben *Hortus Lusatiae* (Lausitzi kert) címen jelent meg, latin, német alsó- és felsőszorb nyelven tartalmazza a lausitzi flóra neveit. A másik nagy jelentőségű mű, Hieronymus Megister (?1542-1616) császári történész és lipcsei professzor, *Thesaurus polyglottus* (Soknyelvű szótár) két kötetes, 800 oldalas, 40 különböző nyelvet felölelő munkája. A könyvet 1603-ban a majnaparti Frankfurtban nyomtatták, a szótár - magyar nyelvű része is van! - alsószorb nyelven tartalmazza a szorb lexikát.

A legrégebből fennmaradt alsószorb nyelvtan kézírata 1650-ből származik, a lübbenai lelkész, Jan Chojnan (1600-1666) munkája, a latin nyelvű *Linguae Vandalicae* (Szorb nyelv) először veszi igénybe a modern nyelv tudomány összehasonlító módszereit és segítségével rámutatott a szláv nyelvek valamint az alsószorb és felsőszorb rokonságára. Mint az első szorb nyelvész tudományosan leírta és meghatározta a szorb nyelvet a nyelvtudomány számára.

Szintén 1650 körül, Juro Ermel, a calaui városi iskola rektora kiadja az első szorb ábécés könyvet, sajnos 1669-ben a calaui polgárság tiltakozása ellenére a könyvet betiltották, a germanizáló hatóságok a szorb nyelv tanítását sem engedélyezték. Ugyanakkor érdemes megjegyezni, hogy az oderaparti Frankfurt, Viadrina Egyetemén 1539 és 1656 között kisebb megszakításokkal, felső szinten oktatták a szorb nyelvet.

A bautzeni Pavol Praetoriusa vezetésével 1660-ban az egységes nyomtatott szorb írásbeliség kialakítására külön bizottságot alakítottak. A szorb írás kialakulásában a korabeli német helyesírás fontos szerepet játszott a szorb értelmiségiek tanulmányaik során megismerték a latin, a görög, a héber nyelvet és írást, de az önálló szorb betűírás a német vagyis pontosabban gótikus sváb betűkön alapult. Ez nemcsak német nyelvterületen volt elterjedve, hanem a szomszédos országokban is használták, mint az ócseh kéziratok is példázzák. Később a huszita cseh hatás felerősödött, elsősorban a politikai hatalom miatt és a szorb nyelvben a sok bohemizmus mellett az analóg (szláv) betűsor is használatba került. Az analóg (szláv) betűírás Husz János (1369-1415) találmánya, fonetikus betűírás diakritikai jelekkel kiegészítve. A lengyel írásnak kevesebb befolyása volt a szorb íráskép kialakulására, noha a laikus szemlélő számára nagyon hasonlónak látszik a két íráskép, Chojnan könyvében szlovén példákat is javasolt.

A nyomtatott szorb írásbeliség a harmincéves háborúig viszonylag csekély volt, a számos nyelvjárás, a helyesírás megoldatlansága valamint az írástudatlanok nagy száma miatt. A szorb könyvnyomtatás a XVIII. század közepétől indult fejlődésnek, a nyomtatott könyvek száma a XVII-XVIII. században elérte a kétszáz darabot.

A szorb írásbeliség megalapítójaként ismert Michal Frencel (Michael Brancel, 1628.1706) a Lausitz déli részén fekvő Pietschvitzben született. Az Új Testamentum első részfordítását 1670-ben publikálta, a teljes szöveg 1702-1706-ban jelent meg Zittauban, német-szorb párhuzamos szöveggel. A felsőszorb irodalmi nyelv kialakítója volt, mivel egy nyelvjárások feletti, főként Bautzentől délre beszélt ún. hegyvidéki tájszólásra alapozott nyelven írt. Luther német biblia fordítása mellett, a szorb nyelvre való fordításkor a cseh és lengyel biblia

fordításokat is tanulmányozta. Az eredetileg elsőként általa tudatosan használt, a cseh és lengyel példát követő új szorb helyesírást, a kétszáz évvel később dominálónvá váló analóg (szláv) helyesírást, a korabeli konzervatív szorb papság elutasította.

Frencel emlékezetes üdvözlőiratot intézett 1677 júliusában a Szászországban vendégeskedő I. Péter orosz cárhoz, amelyben felhívta a figyelmét a közös szláv nyelvi és származási öntudatra, büszkén megemlítette a már felnőtt szorb nemzeti érzést valamint rámutatott a megosztott vallási viszonyok miatti problémákra. Frencel, mint szorb plébános-tanító számos eredeti munkát írt és sokat fordított, ezeket a századunkban Arnošt Muka Frenceliana gyűjtőnéven adta ki.

Michal Frencel kortársa, Jurij Ludovici (1619-1673) hódolattal adózott egy emlékverssel a szorb nyelv megalkotásáért. Ludovici tudományos munkája latin nyelven megírt nyelvtudományi értekezés, a legelső felsőszorb nyelvtan: *Rudimenta Grammaticae Sorabo-Vandalicae idiomatis Budissinatis delinata* (A szorb-vend nyelv bautzeni nyelvjárásának alapjai, 1670).

Az első nyomtatásban megjelent felsőszorb nyelvtan *Principia linguae vendicae* (A szorb nyelv alapjai) Jakub Xaver Ticin jezsuita szerzetes tollából, 1679-ben adták ki Prágában. Ez a munka már előhírnöke volt, Zacharias Bierlink (1619-1697) *Didascalia seu Orthographia Vandalica* (Kísérőszöveg avagy Szorb Helyesírás) könyvének, amely 1689-ben látott napvilágot Bautzenban. Ticin alapkonceptióján elindulva Bierlink elvetette Frencel analóg (szláv) helyesírását és egy erősen németes helyesírást vezettek be, amely egészen 1937-ig alapjában meghatározta a felsőszorb írásbeliséget.

Abraham Frencel (1656-1740) Michal Frencel fia, a kortársi megfogalmazás szerint "egy tökéletes lausitzi polihisztor" kora legnagyobb szorb tudósa volt. A 34 nagyalakú kéziratos latin nyelvű föliánsa csak töredékét képezi, azoknak a hatalmas értékű latin és német nyelvű anyagnak, amelyben a szorb vidéket néprajzi, demográfiai, természettudományi, földrajzi, topográfiai és nyelvészeti szempontból feldolgozta. A legfontosabb művéből *De originibus linguae Sorabicae libri* (A szorb nyelv eredetének könyvei), tervezett 10 kötetből 1693-1969 között csak 4 kötet jelent meg nyomtatásban, élénk kritikai visszhanggal.

A megjelent könyvek: *Historia naturalis Lusitiae Superiors* (Felső-Lausitz természeti történelme), *De diis Slavorum et soraborum in specie* (A szláv és szorb istenek ismertetése), *Historia populi et rituum Lusatiae Superioris* (felső-Lausitz népeinek története és szokásai), *Lexicon harmonico-etymologicum Slavicum* (A szláv nyelvek összehasonlító-etimológiai lexikona).

II. Frigyes toleráns nyelvpolitikájának köszönhetően az alsószorb nyelvű könyvkiadás fellendült, ~1706-1806 között 46 könyvet adtak ki Cottbusban, ebből 25-öt II. Frigyes uralkodása (1740-1784) alatt. Bár még mindig hiányzott egy teljes biblia kiadás alsószorb nyelven.

Jan Bohumi Fabricius (1679-1741) Schewerin/Warthe nevű kisvárosban született német(?lengyel) családban. A giesseni és hallei egyetemen tanul majd Alsó-Lausitzba került szorb egyházközségekhez, ahol Chojnan nyelvtana alapján lefordította Luther Kis katekizmusát, majd 1709-ben az Új Testamentumot cottbusi dialektusra, ezzel kiszélesítette az alsószorb irodalmi nyelv útját. A Kis katekizmust, I. Frigyesnek ajánlotta támogatás reményében.

Az Új Testamentumot Michal Frencl könyve alapján fordította, a könyv sikerét bizonyítja a hosszú utóélete. 1741-ben, 1759-ben és 1775-ben kiadták újra, minden alkalommal 1500 példányban, a Porosz Biblia Társaság 1821-ben nyomtatta ki 3000 példányban. Sőt Bjedrich Tešnar átdolgozása után még a Brit Biblia Társaság 1895-ben 2000 példányban és 1903-ban 700 példányban jelentette meg. Fabricius helyesírása a német példát követte, erősen hasonlított az evangélikus szorb variánsra.

Az első szorb evangélikus énekeskönyv nyomtatásban 1710-ben látott napvilágot. *Das Neue Teutsche und Wendische Gesangbuch* (Az új német és szorb énekeskönyv) falusi szorb lelkészek munkája, Zacharias Bierlink szerkesztette, a legrégebbi fordítás egy ismeretlen Gregorius D. műve még 1590-ből.

A szorb írásbeliség egyik műhelyét 1716. december 16-án alapították a Lipcsében tanuló szorb teológus hallgatók *Serbske predarske towarstwo* (Szorb prédikátor kollégium) néven. Olyan nevesebb szorb értelmiségiek tanultak itt, mint Hadam B. Serach, Samuel

B. Ponich (1741-1818) és sokan mások. A kollégium a kor viszonyaihoz mérten gazdag, saját könyvtárral rendelkezett, szorb népdalok kéziratok kottái, saját gyűjtésű táncok és népszokások leírásai valamint a Lausitzban igen elterjedt méhészkedés kéziratok szakkönyvei is nagyszámban megvoltak. 1766-ban kéziratok újságot is kiadtak Lipske Nowismy a Schitkizny (Lipcsei újdonságok és sokféleségek) címmel.

Jurij Matej 1721-ben kiadott német nyelvű Wendischen Grammatika (Szorb nyelvtan) nyelvkönyvében található az első szorb nyelvű költemény.

Jurij Hawštin Swetlik (1650-1729) iskoláit Csehországban végezte, élete főművének az 1688-1711 közötti biblia fordítását tartotta, mint katolikus pap a Vulgata alapján dolgozott, a műve csak kézirat maradt, nyomtatásra nem került. Több egyházi témájú könyvet írt, de könyvtörténeti szempontból a legfontosabb munkája az 1721-ben megjelent első nyomtatott szótára bizonyult: Vocabolarius latino-serbicum (Latin-szorb szótár).

1728-ban, 189 évvel Luther bibliája után megjelent az önálló egynyelvű felsőszorb biblia Bautzenban. A fordítást négy egyszerű szorb falusi lelkész készítette 1716 és 1728 között. A fordítók Jan Langa (1669-1727), Matej Lokus (1668-1735), Jan Bremar (1671-1742) és Jan Wawer (1760-1728) voltak. A biblia fordítás nagy értéke abban rejlik, hogy nem Luther epigonjai voltak a fordítók, hanem visszanyúltak az eredeti szövegekhez, héberből és görögből fordítottak. A germanizmusok elkerülése végett, Luther bibliája helyett, a többi szláv bibliát használták segédeszközü, így az 1613-as kiadású cseh bibliát, az 1660-ban Amszterdamban kiadott lengyel bibliát, a wittenbergi 1684-es szlovén bibliát valamint Bohoslav 1564-es ún. Kralicei ócseh bibliát tekintették példaképnek. A fordítás viszonylag szép, tiszta szorb nyelvre sikeredett. Az egyszerű házaknál énekeskönyv mellett az egyetlen könyv volt, amelyet nemzedékek olvastak. A biblia fordítást 1742-ben újból kiadták.

Már az 1627-ben alapított Collegium Pragense (Prágai kollégium) sok szorb diáknak biztosított tanulási lehetőséget Prágában, de a megnövekedett igények miatt önálló szorb szemináriumot alapítottak a teológus hallgatók számára, amely később nemcsak a lausitzi szorb papképzés kiemelkedő helyévé vált, a cseh-szorb kulturális kapcsolatok

csírájaként a szorb írásbeliség előre mozdításában is jelentős szerepet töltött be.

A Serbski seminart (Szorb szeminárium) 1706-ban alapították és két karmelita szorb szerzetes testvér, Jurij Siman (1648-1716) és Mercin Norbert Siman (1637-1706) anyagi fedezetével a prágai Mala Stranán építették fel 1728-ban. A szeminárium 1922-ig működött, számos neves szorb tudós és író szerezte meg falai között az alapvető tudást, amelyet később a szorb kultúra szolgálatában kamatoztattott.

Az első nyomtatott szorb folyóirat 1738-ban látott napvilágot Lübbenauban, igaz még latin nyelven *Destinata Litteraria et Fragmenta Lusatica* (Lausitz-i irodalom és részletek céljára) A folyóirat honismereti- és kultúrtörténeti írások közlésére szakosodott, a lap hangvétele a szorb nyelvvel kapcsolatosan nagyon konzervatív volt.

A XVIII. század legnagyobb európai híré, szorb tudósa Hadam Bohachwal Sérach (1724-1773) Abraham Frenzel és Lessing tanítványa volt. Lipcsében elvégezte az evangélikus teológiát, majd 1748-tól haláláig a szorb föld egyik világtól elzárt, legkisebb falujában Kleinbautzenban lelkészként tevékenykedett. A természettudományos működését a méhészet terén fejtette ki, nemzetközileg elismert tudós méhészt, a modern méhészet megalapítója, számos német, orosz, holland és itáliai tudományos társaság tagja. 1768-ban megalapította a *Bienengarten* (Méheskert) című lapot, az első német nyelvű méhészeti folyóiratot. A méhészet kézikönyvének tartott *Ausführliche Erläuterung, der Kunst junge Bienenschwärme zu erziehen* (Az ifjú méhrajok felnevelésének művészete, részletes magyarázat) 1770-ben jelent meg, lefordították és kiadták francia, olasz és orosz nyelven. II. Katalin két orosz diákot küldött 1771-ben Kleinbautzenba méhészetet tanulni, egyikük lefordította oroszra *Der Sachsische Bienenvater* (A szász méhészt, 1776) könyvét. A *Waldbienenzucht* (Erdei méhészt) című könyvét II. Katalinnak ajánlotta, de a könyvet csak halála után, 1774-ben Jan Jurij Vogel adta ki.

A természet költészete *Melitto-theologia* 1767-ben jelent meg Drezdában, ez a műve a későbbi belga költő Maurice Maeterlinck (1862-1949) ihletője lett, aki híressé vált panteista-természettudományi írását *La vie de abeilles* (A méhek élete, 1900) Serach hatására írta meg.

Szorb szempontból élete főművét 1755-ben írta meg *Schutzschrift für die alten Slaven und Wenden* (Védőirat a régi szlávok és szorbok ügyében) címen a lipcsei prédikátor kollégium könyvébe: *Kurzer Entwurf einer Oberlausitzer wendischen Kirchenhistorie* (Egy Felső-Lausitzi szorb egyháztörténet rövid vázlata). A Védőiratban történelmi forrásokra és a nép tudatában élő elbeszélésekre megalapozva vázolta fel a szorbok keresztény hitre való térését, a mű magyar szempontból fontos vonatkozása, hogy szorb tudós először tesz említést a kalandozó magyarokról -a 934-es merseburgi csatavesztés kapcsán- egy tudományos munkában.

Serach szorb nyelvű életműve elsősorban a szorb könyvtörténet számára érdekes, megírta az első felsőszorb ábécés könyvet a szorb iskolásoknak, *Hornjolužiske šulknjižki* (Felsőszorb iskoláskönyv) címen. 1770-ben adták ki először, majd még két kiadást megért 1778-ban és 1803-ban, Serach az anyanyelvi oktatást mindig a szívügyének tekintette. Kisebb szorb nyelvű munkái: Luther Házi posztilláit 1751-ben fordította le valamint egy egyházi énekeskönyv 1756-ból, amelyet aztán még hatszor adtak ki.

Halálakor a *Lausitzisches Magazin* nekrológiában méltán búcsúztatta így: "Neve a szorb néppel egybeforrt, melyet sok gyönyörűséges szorb írással szolgált meg." Kései kritikusi ugyan a szemére vetették, hogy műveit nagy részt németül írta, de ha realisan nézzük Serach korában és még később is szorb nyelven tudományos munkásságot nem lehetett folytatni.

A reformáció kora óta mindig sok szorb diák tanult Wittenbergben, 1749-ben megalapították saját prédikátor kollégiumukat. Jurij Mjen (1727-1785) korának figyelemre méltó szorb prédikátora és a szorb nyelv jeles szakértője volt. Klopstock Messiása hatására megalkotta a 172 hexameterből álló *Recerski kerlis* (Lovagi dal, 1757) művét, amelyet a szorb költészet első világirodalmi értékű alkotásának tartanak.

Az Alsó-Lausitzban tevékenykedő német lelkészek közül sokan megtanultak szorbul, mint Jan Bohumil Haupmann is. Haupmann az alsószorb írásbeliség elterjedését, a német nyelven 1761-ben kiadott *Nieder-Lausitzsche Wendisch Grammatika* (Alsó-Lausitzi szorb nyelvtan) című nyelvkönyvével szolgálta.

A szintén szorb származású, a szorb nyelvhatár szélén fekvő Görlitzben született Christian Knauth (1706-1784), lipcsei diákkorától kezdve érdeklődött a szorb régiségek, könyvek, újságok és levelek iránt. Több évtizedes gyűjtőmunka után 1767-ben, Görlitzben kiadta Derer Oberlausitzer Sorbenwenden umstandliche Kirchengeshichte (A Felső-Lausitzi szorbok terjedelmes egyháztörténete) című, 456 oldalas, komoly tudományos értékű művét. Kortársai csak, mint a szorbság enciklopédiáját emlegették a könyvet, de a szorb írásbeliség szempontjából fontos, hogy ebben a kötetben található a szorb nyomtatványok első teljességre törekvő bibliográfiája. 1740-ben Lübbenában kiadta a lausitzi nyomdák szorb és cseh nyelvű könyveinek jegyzékét, Annales typographici Lusatiae sup. címen. Kisebb jelentőségű könyve, 1764-ből származik a Der Altan Sorbenwenden Religionsatze und Lehrnen (A régi szorbok vallási felfogása és tanítása), amelyben egyháztörténeti szempontból vizsgálta a szorb vallási életet. Knaut írásaiban mindig a szorb (Sorben) elnevezést használta és minden német számára ajánlotta ezt az alakot használni a szorbok megjelölésére.

Német földön, Görlitzben alakult meg 1779-ben a kései felvilágosodás korának egyik legjelentősebb regionális szervezete az Oberlausitzische Gesellschaft der Wissenschaften zu Görlitz (A Felső-Lausitzi Tudományos Társaság Görlitzben) Karl Gottlob von Anton (1751-1818) nyelvész és történész és Adolf Traugott von Gersdorf (1744-1807) természettudós kezdeményezésére. A Társasághoz európai hírnű tudósok is tartoztak, mint Johann Gottlieb Fichte (1762-1818) vagy Alexander von Humbolt valamint számos szorb akadt: Jan Hórcanski (1722-1799) a görlitzi gimnázium igazgatója, Franc Jurij Lok (1751-1831) a szorb püspök, a cseh tagok között: Josef Dobrovsky (1753-1829) a szlavisztika egyik megalapítója és Frantisek Palacky (1798-1876) a cseh történetírás atyja nevét említhetjük.

A Társaság szorgalmazta a német-szorb kulturális kapcsolatokat, a német-szláv kölcsönösség keretében és nagyban hozzájárult a szorb öntudat ápolásához. A Társaság titkára von Anton, aki lübbenai születésű volt, megalkotta a német szlavisztika alapkönyvét, amely a szorb írásbeliség történetében is kivételes helyet foglal el: Ernste Linie eines Versuches über alten Slaven Ursprung, Sitten, Gebrauche, Meinungen und Kenntnisse (Egy kísérlet első vonalai a régi szlávok

eredetéről, erkölcséről, szokásairól, gondolatairól és ismeretéről, Leipzig, 1783-89).

Jan Hórcanski saját kedvtelésére fordította szorb nyelvre Pope angol költeményét, érdekes kortörténeti adalékokat is tartalmazó könyve 1782-ben jelent meg német nyelven Gedanken eines Ober-Lausitzer Wenden über das Schicksal seiner Nation (Egy Felső-Lausitzai szorb gondolatai nemzete sorsáról). A könyvében a felvilágosodás eszméjétől teljesen felbuzdulva az emberek egyenrangúságát és testvériségét hirdeti: "Végül is mindegy, hogy valaki lengyel, svéd, német szorb vagy lehet magyar, mindenki ember, és így testvér."

A Társaság tagjai számos értékes írást közöltek a helyi német nyelvű lapokban, mint a Lausitzisches Magazin (1768-1792), Lausitzer Provinzblätter (1781-1783), Lausitzisches Magazin (1822-1941) ezek fontos forrásai a szorabisztikának.

A szorb sajtótörténet egyik legjelentősebb újságja, a kis formátumú, kevés példányszámmal elérő Mesačne pismo k rozwučenju a k wokrewjenju (Az épülés és gyönyörködés havilapja) 1790-ben jelent meg Bautzenban. A havilap volt az első szorb nyomtatott újság, az elsőségén kívül nagy érdeme, hogy nemcsak nyelvében hanem szellemiségében is szorb volt. A lapot két lipcsei evangélikus teológiai hallgató, Jan Awgust Janka (1766-1829) és Korla Bohachwal Serach (1764-1835) szerkesztette az egyházi betiltásig.

A francia forradalom hatására mozgolódás támadt német földön is, a forradalmi eszmék terjedése elérte Szászországot, ezért I. Frigyes Ágost szász választófejedelem 1791. januárjában rendeletet bocsátott ki a forradalmi mozgalmak ellen: Mandat precivo tumultej a rokocenju (Büntetőparancs a csoportosulás és lázadás ellen). A rendeletet a templomokban a prédikáció után felolvasták, majd feltűnő helyen kiragasztották. Ez a nyomtatvány tekinthető az első szorb plakátnak.

Pomaboj Krystalub Fryco (1744-1855) az alsószorb világi költészet megalapítója, Luby serbski lud (Kedves szorb nép) művével 1792-ben jelentkezett. Ezenkívül számos szorb katekizmus, imádságos, ágendás és prédikációs könyvet írt. Öccse, Jan Bjédrieh Fryco (1747-1819) az egyszerű nép nyelvén érthető Ótestamentum fordítást készített

1790-1795 között alsószorb nyelven, amely 1796-ban jelent meg
Cottbusban.

A szorb írásbeliség története a XIX. században

A XIX. század elején rengeteg tehetséges költő és író jelentkezett, a szorb írásbeliség gyors fejlődésnek indult. A megnövekedett igényeknek megfelelően számos új könyv és folyóirat látott napvilágot. A szorb zszurnalisztika voltaképpen születési éve 1809, ugyanis Jan Deyka (1779-1853) Serski Powedar a Kurier (Szorb hírmondó és kurír) néven havilapot alapított, amely 1812-ig ennek a címnek különböző változatain rendszeresen megjelent Bautzenban. Deyka világlátott szorb tollforgató volt, lübbenauai és bautzeni német újságokat is szerkesztett, ahol szintén a szorb népművelés ügyét támogatta.

A lipcsei szorb diákegyesület, a Sorabia 1826-ban kézíratos hetilapot adott ki Serska Nowina (Szorb Népújság) néven, Handrij Zejler és Hendrik Krygar (1804-1858) szerkesztésében. A lap volt az első publikációs lehetőség, a később maradandó értékeket alkotó szorb romantika képviselőinek, ezért forrásértéke felbecsülehetlen. Egyidejűleg szintén kézíratos formában egy irodalmi antológiát is kiadtak Zejler kezdeményezésére, ebben 161 mű, főként vers szerepel.

Handrij Zejler (1804-1872) volt az első igazi, a szorb nép sorsát és küldetését átérző költő, elődeinek népmese és népdal gyűjtéséből merítve alkotta költői műveit. Az 1827-ben írt Rjana Lužica (Szép Lausitz) hazafias költeménye vált a szorb nép himnuszává, Pocasy (Az évszakok) és a Serbski kwas (Szorb mennyegző) lírai ciklusait szintén Korla Awgust Kocor (1822-1904) a szorb polgári zeneélet kialakítója és a szorb műzene mindmáig egyetlen európai hírű tehetsége, zenésítette meg. Kocor kottái képviselik az első szorb műzenei kottairódmalmat, megemlítésre méltó alkotásai még, a Serbska meja (A szorb zászló) oratórium, Serbski reguiem (Szorb rekviem) és az első szorb opera Jakub a Kata (1781). A korai szorb zeneélet gyűjteményes kiadása csak századunk közepén jelent meg nyomtatásban.

Jan Petr Jordan (1818-1891) Prágában tanult és már diákkorában prágai német újságokban szláv témájú, főként kulturális kölcsönösség fontosságát hangsúlyozó cikkeket publikált. Hazatérte után 1842-ben egy hetilapot adott ki Jutnička néven, amely már a nevével -Hajnalcsillag- jelezte, hogy megújulásról, egy új dicsőséges korszak kezdete

következik, a szorb nemzeti felvirágzás ideje. A lap 1000 példányban jelent meg, 26 számot ért meg, majd Handrij Zejler vette át a szerkesztést a Tydzenske Nowiny (Hetilap) címen, egyelőre csak kétszáz példányban adták ki, a későbbiekben a felsőszorok legnépszerűbb újságjává előlépett lapot, amely 1920-1937 között napilapként Serbske Noviny címen jelent meg. A lapok kiadását a Schüssel lipcsei német kiadó támogatta. A szorb helyesírás területén Jordan, még Prágában 1841-ben kiadott nyelvtankönyve Grammatik der wendische-serbischen Sprache (Vend-szorb nyelvtan) újból az analóg (szláv) helyesírást propagálta és nagyban hozzájárult az elkövetkező évek változásaihoz.

A múlt század egyik legnagyobb hatású szorb személyisége Jan Arnošt Smoler (1816-1884) a szorb kulturális élet megszervezője, számos szorb újság szerkesztője és kiadója volt. 1841-43-ban jelent meg a grimmai Gebhardt kiadónál a szorb kultúra egyik legnevezetesebb műve a Pesnicki hornych a delnych Lužiskich Serbow (A felső- és alsólausitzi szorb népdalok) néprajzi gyűjtemény, amelyet Smoler gyűjtött Leopold Haupt német néprajz tudóssal közösen. A gyűjtemény a szorb újjászületés irodalmi emléke, számos későbbi mű ihletője. Smolert a szorb történetírás a szorb nép pátriárkájának és a szorb nemzeti öntudatra ébresztés élharcosának tartja, aki kulturális és politikai szervező tevékenységével a szorb nemzeti-polgári haladást és a szorb nemzeti újjászületést szolgálta. Az analóg (szláv) helyesírást propagálta Maly Serb (Kis szorb) 1841-ben megjelent nyelvkönyvében. 1851-ben Bautzenban Jakub B. Pjechhel (1838-1913) közösen megalapítja -az 1869-től Lipcsében működő- önálló kiadóját Sorbisch-slavischen Buchhandlung Schmalzer und Pech (Szorb-szláv könyvkereskedés Smoler és Pjech). 1845-ben Zejler és Smoler kezdeményezésére megalakult a Macica Serbska (Szorb Anyácska) nevű szorb kulturális-tudományos társaság Bautzen székhellyel. A társ szláv népek tesvérszervezetei mintájára (Matice Česka, 1829, Matice Srpska, 1826, stb.) megalapított társaság hatalmas munkával igen hamar nagyon szép eredményeket ért el. A szorok fejlődését népképzési-kiadói tevékenységgel segítette elő, olcsó népszerű szépirodalmi és tudományos ismeretterjesztő kiadványok láttak napvilágot, fordításban elérhetővé váltak a világirodalom remekei. Külön erre a célra már 1845-ben elkezdték kiadni a könyveket a Macicny spisny (Maticás írások) című sorozatban. Mint önálló társszervezetként 1880-ban Cottbusban alsószorb Macica Serbska

alakult, hivatalos német nevén Niedervendischer Büchverein Macica Serbska (Alsóvend Könyvtársulat Macsica Serbska).

A szervezet első ötven éves fennállása alatt 330 ezer összpéldányszámú nyomdai terméket adott ki. 1847-1937 között pedig évente jelent meg a Časopis Macity Serbkeje (Macica Serbska Folyóirata) tudományos folyóirat, amelyben alsó- és felsőszorb költészetten és prózai szépirodalmi műveken kívül számos rangos nyelvészeti, irodalomtörténeti, néprajzi és demográfiai tanulmány látott napvilágot a szorb tudomány kincsestárából.

1847-ben jelent meg az első felsőszorb világi-szépirodalmi antológia Powedančka k wobudzenju a k polépsenju wutroby za Serbow (Elbeszélések a szorbok felébresztésére és lelki finomulására).

A következő esztendő Európa szerte a forradalmi eszmék éve volt, így a forradalmi eszmék, a demokratizmus hirdetésére, Samuel Erdmann Tschirner (1812-1870) drezdai forradalmár és szász szabadságjogi harcos indítványára Bautzenban kiadták a Serbski Nowinkar (Szorb Hírnök) lapot Jan Radyserb Wjela (1822-1907) és Jan Bartko (1821-1900) szerkesztésében, amely csupán 21 számot élt meg.

Szintén ebben az évben Mato Nawka a cottbusi városi tanács és néhány alsólausitzi földbirtokos támogatásával elindította az első alsószorb hetilapot Bramborki Serski Casnik (Brandenburgi Szorb Újság) néven, amely a későbbiekben több címváltozáson ment keresztül, de Mina Witkojc szerkesztési idejét leszámítva (1923-1933), mindvégig megmaradt felekezeti, poroszbarát, konzervatív szellemű kiadványnak, főként Kito Pank (1808-1895) tevékenykedett ebben a szellemben.

Korla Awgust Jenč (1818-1895) a szorb irodalomtörténet alapítója, akinek a Macica Serbska kiadta gyűjteményes művét a szorb irodalomfejlődésről Serbska horne Lužicy (A szorb Felső-Lausitz), amely magába foglalta 30 év győjtőmunkája után az első teljes alsószorb bibliográfiát. Szintén alsószorb munka Zvahr Nieder-lausitzisch-wendisch-deutsches Wörterbuch (Alsólausitzi-szorb-német szótár) szótára, Sprembergben jelent meg 1848-ban. Herta Wiczec (1819-1885) költőnő, a szorb irodalom első női írója, a Tydzenska Nowina hasábjain debütált.

A časopis Macicy Serbskeje első évfolyamában a szorb nyelvész és drezdai gimnáziumi tanár Krescan Bohuwer Pful (1825-1889) kiváló tanulmányában Hornjolužiski serbski prawopis (Felső-Lausitzzi szorb helyesírás) újból az analóg (szláv) helyesírást szorgalmazta. A Macica Serbska a kiadványaiban alkalmazta ezt a helyesírást, ezzel nagyon fontos lépést tettek a felekezeti repedések áthidalására az irodalmi szorb nyelvben.

1885-ben Robert Rjeda (1817-1872) szerkesztésében megjelent az első alsószorb evangélikus naptár a Predzenak, amely 1937-ig a Macica kiadó gondozásában állt.

Különleges szolgálatokat tett Michal Hórnik (1833-1894) a szorb sajtó fejlesztésében. A Macica Serbska szépirodalmi szekciója 1858-tól Hórnik szerkesztésével irodalmi havimellékletet adott ki Serbske Nowinyban Mesacy pridawk (Havi elbeszélések) címen, amely 1860-tól mint Lužican (Lausitz) néven reprezentatív szépirodalmi revővé vált. Az új irodalmár nemzedék a hetvenes években saját alapgondolatait kifejezésre juttató fórumra vágyott, ezért Hórnik 1876-ban a Lipa Serbska (A szorb hársfa) havi irodalmi lapot kiadta, itt debütált Bart-Cisinski is első költeményeivel. 1882-ben egyesült a két irodalmi újság Lužica (Lausitz) néven. Michal Hórnik alapította továbbá 1863-ban a Katolski Posol (Katolikus Hírnök) katolikus lelkeségi lapot felsőszorb nyelven és a szorb gazdálkodók számára kiadta 1881-ben a Serbski hospodar (Szorb gazda) gazdasági hetilapot.

1879-ben a cottbusi Gotthold népkalendárium egy alsószorb nyelvű szépirodalmi melléklettel jelent meg. Ebből fejlődött ki az 1880-tól egészen 1937-ig évente megjelenő alsószorb könyvkalendárium a Pratyja (Naptár). Arnošt Muka (1854-1932) pedig egy könyvsorozatot indított útjára a szorb eredeti és fordítás dráma kiadására Zberka dziwadna serbska (Szorb színházi gyűjtemény) néven a műkedvelő, amatőrszínjátszás segítésére, a sorozatban 1930-ig 35 kötet jelent meg.

A szorb öntudatra ébredés, az ifjú szorb irodalmi-kulturális mozgalom zseniális vezéralakja Jakub Bart-Cisinski (1856-1908) emelte a szorb irodalmat világirodalmi rangúvá. Költészetével érte el a szorb irodalom klasszikus magasságát, 14 versgyűjteményében a zejleri hagyományokat követve a szorb nyelv mesteri kezelésével gyönyörű,

humanista ihletésű természeti és szerelmes verseket írt. Nawoženje (A vőlegény, 1877) című nemzeti eposzában és a Na Hrodziscu (A vársáncon, 1880) című nemzeti drámájában a szorb nemzeti érzéseket pendíti meg nagy drámai erővel. Minden lírai vagy prózai sorával a szorb nemzeti felemelkedést akarta szolgálni. Életművével irányt mutatott a szorb nép számára, irodalmi tevékenységével pedig minőségi vonalat húzott a mindenkori szorb alkotók elé. Munkásságát ma nagy becsben tartják, műveinek 14 kötetes kritikai kiadása is megjelent 1969-1979 között.

Mato Kosyk (1853-1940) az alsószorb klasszikusa, legnagyobb nyelvi kifejező képességgel rendelkező mestere, a főműve a több mint 1000 hexametert tartalmazó idillje a Serbska swajadba w Blotach (A szorb mennyegző a Spreewaldban) 1880-ban jelent meg, történelmi eposza Pserada markgroby Gera (Gero örgróf elárultatása, 1882) ballada költészet is egyben.

A cseh szorabista és fordító Adolf Černý (1864-1952) cseh példára egy kiadvány sorozatot kívánt útjára bocsájtani Serbska Knihownja (Szorb Könyvtár) néven saját kiadásban "szalonképes" reprezentatív kivitelben elsősorban a szorb polgárság számára, de csak két kötet jelent meg 1888-89-ben. A tudományos munkái a Macica Serbska kiadásában szép sikert arattak: Mytiske bytosce lužiskich Serbow (A lausitzi szorbok mitológiai alakjai, 1898) és a Stawizny basnistwa lužiskich Serbow (A lausitzi szorb költészet története, 1910).

1899-től jelent meg az első önálló szorb diák újság Serbski student (Szorb diák) néven.

A szorb írásbeliség történet a XX. században

Az évszázad elején, 1900. április 15-én megalakult a Kolo serbsich spisowatelow (A szorb írók köre), mint a Macica Serbska önálló szépirodalmi részlege és már a következő évben, Mikławš Andricki (1871-1908) vezetésével és Arnošt Muka szerkesztésében elkezdték kiadni a Serbska Ludowa knihownja (Szorb népkönyvtár) sorozatot, amelyben klasszikus és kortárs írók szépirodalmi műveit adták közre, 1937-ig 40 kötet látott napvilágot.

Franc Kral (1886-1915) tanár szerkesztésében 1906-ban jelent meg az első felsőszorb gyermekújság, a katolikus Raj (Paradicsom) és az evangélikus Zahrodka (Kertecske). 1911-1913 között pedig a Nadžija (Remény) címen gyermeknaptárt is szerkesztett "jó barátai segítségével". 1913-tól felekezeti lappá vált a Raj, Michal Nawka (1885-1968) szerkesztésében.

1912. október 13-án Arnošt Bart (1870-1956) és Bogumil Swjela (1873-1948) vezetésével megalakult Hoyerswerdában a demokratikus szorb társaságok szövetségének új csúcsszervezete a Domowina. A Domowina a századunk legjelentősebb politikai és kulturális szervezete a szorbok körében.

Az első világháborút megelőző időszakban a szorb tudomány életében két nagy vállalkozás jelent meg: Arnošt Muka és Bogumil Swjela különleges értékű nyelvészeti munkája, a háromkötetes, 2500 oldalas Wörtenbuch der nieder-wendischen Sprache und ihrer Dialekte (Az alsószorb nyelv szótára és nyelvjárásai, 1906) valamint Swjela másik nagy munkája a cottbusi nyelvjáráson alapuló Lehrbuch der Nieder-wendischen Sprache (Alsószorb nyelvkönyv, 1906). Mindkét könyv összefoglalta és kijelölte az alsószorb nyelv helyét a nyelvtudományban és rögzítette az írásmódot, már a beszélt formának megfelelő állapotban.

A weimari Németországban fellendült a szorb sajtó, új kiadványok jelentek meg, mint a Serbske slowo (A szorb szó) hetilap 1919-1920-ban és a Serbski dzenik (Szorb napilap) 1919-1920 között. Ezek az újságok a szorb polgári demokratikus mozgalmak szócsövei voltak. A huszas évek legismertebb szorb politikusa és publicistája Jan Skala (1889-1945) volt, aki a németországi nemzetiségi szövetségek lapját a Kulturwehr-t is szerkesztette. Skala ebben a lapban foglalta össze a szorbok céljait és kulturális követeléseit, amit a lap 1925 októberében különszámban közreadott, ez a lapszám számít a szorb írástörténetben-sajtótörténetben az első különlenyomatnak. Az új hullámok szaklapokat is hoztak, megjelent a huszas évek végén az első szorb zenei újság Skowronck ze serbskich honow (Szorb mezei pacsírta) néven. A Sokol tornászegyesület -ezt cseh példára szervezték meg- 1932-33-ban kiadta havimagazinját a Sokolski listy-t (Szokol lapok).

A szorb ifjúság 1921-1937 között a Serbski student (Szorb diák) újságban kapott szót

A szorb írók prágai szervezete 1921-től Prágában megjelentette a Knihovnja Dom a svet (Otthon és világ könyvtár) sorozat első kötetét. A sorozat a későbbiekben mindkét szorb irodalmi nyelven 1937-ig, több mint 30 kötetet adott ki: "a szorb irodalom legjobb műveit és a szláv irodalmak legjelentősebb műveinek fordítását". Különösen a szorb regényirodalom ápolását és fejlesztését tekintették a fő céljuknak.

1929-ben jelent meg szorb fordításban Josef Páta: Zawod do studija serbskeho pismowstwa (Bevezetés a szorb írásbeliség tanulmányozásába) műve -eredeti kiadás Prága, 1925- máig nélkülözhetelen kézikönyv a szorabisztika területén.

A szorb bibliográfia területén az első átfogó mű 1929-ben jelent meg, Jakub Wjacslaw (1885-1951) drezdai állami könyvtáros munkája: Wendishce (sorbsche) Bibliographie (Vend /szorb/ bibliográfia), amely a berlini Friedrich-Wilhelm Universitat Szláv Intézetének a gondozásában készült. Második javított és kiegészített kiadása 1952-ben Bautzenban jelent meg.

1933. április 12-ével a nemzeti szocialisták korlátozták a szorb nyelvű kiadványok megjelenését és a kultúra és az oktatás egyes területein megtiltották a szorb nyelv használatát.

1933-34-es tanévben a prágai Károly Egyetemen szorb tanszék alakult, az addigi szorb lektorátus helyén, a szorb nyelv, irodalom és kultúrtörténet tanulmányozására és szorb tanárok képzésére. Az évszázados cseh-szorb kulturális kapcsolatok biztos hátteret nyújtottak az oktatásnak.

Németországban 1937. március 18-án a Domowinát is betiltották, az összes szorb sajtóterméket elnémították. A Domowina kiadóját és nyomdáját bezárták. A Macica Serbskát feloszlatták, az 1848 óta fennálló tudományos könyvtárát és páratlanul gazdag levéltárát, részben elégették, részben papírmalomba küldték zúzalékanyagnak. Az összes nyilvános könyvtárból a szorb könyveket kivonták.

Prágában 1937 októberétől, a szorb diákegyesület, a Serbowka, kézírásos újságot alapított Cmejška Heja (Egyesületi röplap) néven, Jurij Chezka (1917-1944) szerkesztésével, amely 1938 nyaráig rendszeresen megjelent, mintegy krónikájaként a hazai szomorú eseményeknek. Az utolsó szorb nyelvű sajtótermék a Katolski Posol 1939. júliusi száma volt, amely a második világháború előtt még hivatalosan megjelent.

A második világháború után már 1945 május 10-én újjáalakult a Domowina mint a szorbok antifasiszta-demokratikus szervezete, nyomdát és kiadót is alapítottak és 1945 nyarán már megjelent Bautzenban a Nowa Doba (Új Kor) néven a szorb hetilap. 1948-ban a Nowa Doba zsebkönyvtár sorozatot indított Knihovnicka Nowa Doba (Nowa Doba Könyvecskék) néven, ahol elsősorban orosz, cseh és eredeti szorb nyelvű műveket adtak ki. 1951-ben jelent meg az első háború utáni szorb antológia Serbska Nawrót (Visszatérés) címmel és 1953-ban pedig az első lírai antológia Serbska Pesen (Szorb dal) mindkettő Bautzenban.

Az újonnan szervezett intézmények tudományos igényességgel dolgozták fel a múltat, mindenki a saját szakterületén. A Szorb Népkutatás Intézménye 1954-ben első kiadványként Rudolf Jenc: Stawizny serbkeho pismowstwa (A szorb írásbeliség története) munkáját adta ki, amely mérőöldkő a szorabisztika tudományában. Ugyancsak 1954-ben a Verlag Volk und Wissen, Bautzenban önálló szorb tankönyv kiadói részleget hozott létre.

A tevékenységük a pedagógiai munkát segítő, a szorb irodalmat ismertető és terjesztő kresztomatiák és klasszikusok újra kiadása volt. 1957-ben itt jelent meg Frido Métsk összeállításában a Chrestomatija dolnoserbskogo pismowstwa (Az alsószorb írásbeliség gyűjteménye) két kötetes alapmű az alsószorb nyelvű kultúra tanulmányozásához.

1958-ban alapították a VEB Domowina Verlagot (Ludowe nakladnistwo Domowina) Bautzen székhellyel, hogy összefogja az alsó- és felsőszorb nyelvű könyv- és sajtó kiadást. A szorb sajtó sorsa a második világháború után újra jobbra fordult, mivel a legfontosabb feladat a tömegtájékoztatás megszervezése volt. Ezért 1947. július 6-án - 10 év szünet után- az 1937-ben betiltott Serbske Nowiny utódjaként megjelent a Nowa Doba /ND/ napilap. A lap célkitűzéseit az első vezércikk ismertette: "Újságunk legfontosabb feladatának a haladás

támogatását, a demokratikus gondolatok következetes terjesztését tartjuk. Minden időben hagyományainkból merítünk és fellépünk az antidemokratikus erők ellen."

Az újság az egyes rétegeket érintő kérdésekről, az olvasókat külön mellékleteken tájékoztatta, ezek havonta jelentek meg. Már júliusban megjelent a Hlós mlodziny (Az ifjúság hangja), amely a fiatalság problémáival foglalkozott, augusztustól a Nowa Lužica (Új Lausitz) irodalmi melléklet nyújtotta az első tényleges és rendszeres publikálási lehetőséget a szorb íróknak. Ugyancsak augusztusban adták ki a Szovjetúnió és a szláv nyelvű népidemokratikus országok életével foglalkozó Nowe Slowjanstwo (Új Szlávság) mellékletet valamint a gyermekrovatot, amely 1949-től a Mlody pioner (Ifjú úttörő) címet viselte. Az 1937 előtti években jelentős alsószorb zszurnalisztika megújulásaként, 1947 novemberétől a Dolnoserbski Casnik (Alsószorb Hetilap) az ND mellékleteként, Alsó-Lausitz lakóit informálta. Ezt a mellékletet 1949-ben átszervezték és azóta Nowy Casnik címen hetilapként jelenik meg Cottbusban.

Az 1950-es választások után megalakult új Népi Kamara határozatot hozott a nemzetiségi politika kiszélesítéséről és az ND irodalmi mellékletét önálló irodalmi és kulturális havilappá alakították át Rozhľad (Körkép) címmel, ezzel is serkentve a szorb irodalom és kritika kibontakozását. A Rozhľad magas színvonalú, értékes alkotásokat közlő irodalmi újság, jelentős szerepet játszik a szorb irodalmi ízlés formálásában.

A szövetségi politika lehetővé tette még ezen évben a jogos igények és a hagyományok méltánylásával két felsőszorb nyelvű vallásos lap kiadását: a régi nagytekintélyű Katolski Posol (Katolikus Hirnök) a katolikus szorok kéthetente kiadott sajtóorgánuma lett, az evangélikus hívők számára a Pomhaj Bóh (Isteni segítség) havilapot engedélyezték.

1952-ben az FDJ Központi Tanácsa önálló ifjúsági lapokat indított Chorhoj mera (Béke zászlaja) valamint a legkisebbeknek Plomjo (Tűz) címen. Ezek sokkal magasabb színvonalon és nagyobb terjedelemben tudták tájékoztatni az ifjúságot, mint az ND ifjúsági mellékletei. A későbbiek folyamán Plomje (Tűz) néven alsószorb nyelvű

mutációt is kiadtak az alsószorb ifjúság számára. A Chornoj mera 1962-ben egy párthatározat nyomán beolvadt az ND-be.

A szorbok körében nagy népszerűségnek örvendenek az évente napvilágot látó kalendariumok. A felsőszorb Serbska Protyka és az alsószorb Serbska Pratyja (Szorb Kalendárium), a több színnyomású naptárak gazdag és színvonalas anyagot kínálnak a különböző érdeklődésű olvasóknak.

A szorb pedagógusok folyóirata az 1848-tól megjelenő Serbska šula (Szorb iskola), a pedagógiai és metodikai cikkeken kívül a nyelvtanárok számára közöl segédanyagokat és tanulmányokat.

A Serbska šula német nyelvű melléklete a Schriftenteihe für Lehrer und Erzieher im zweisprachigen Gebiet, elsősorban az óvodai és az alsóbb évfolyamok pedagógusait tájékoztatja.

A szorb írásbeliség legbecsesebb emlékét Heinz Schuster-Šewc német nyelven kritikai kiadásban adta közre Sorbische Sprachdenkmäler 16-18. Jahrhundert (A szorb nyelvemlékek XVI-XVIII. század).

A Domowina kiadó 1970-ben jelentette meg Serbski biografski slownik (Szorb életrajzi lexikon) néven egy kötetet, amely az elmúlt 500 év, legjelentősebb 800 szorb személyiségének rövid annotált adatait tartalmazza, akik a politika, a tudomány, a gazdaság és természetesen a kultúra területén tevékenykedtek. 1947-1978 között pedig megjelent a Szorbok Története négy kötetben német és szorb nyelven egyaránt.

1979-ben újabb kézikönyv jelent meg Helmut Kaltšmit összeállításában Leksikon autorow serbskich knihow 1945-1978 (A szorb könyvek szerzőinek lexikona 1945-1978), amelyben 250 szorb író, műfordító és kiadó adatait tartalmazza, valamint néhány más menzietiségű alkotót is aki a szorb témával foglalkozott.

Hasznos kézikönyv még Hubert Zur: Komuz muža pjero wodzi (Akinék a múzsa tollat adott) című kortárs szorb írók adatait tartalmazó életrajzi összeállítása, amely 1963-tól folyamatosan újabb kiadásokban jelenik meg.

A szorb bibliográfia 1945-től folyamatosan jelenik meg Bautzenban: Serbska bibliografija 1945-1957, z dodawkami do 1945 (Szorb bibliográfia 1945-1957, kiegészítve 1945-ig), Serbska bibliografija 1958-1965, Serbska bibliografija 1966-1970, Serbska bibliografija 1971-1980, Serbska bibliografija 1981-1985.

A Szorb Népkutatás Intézete a Letopis sorozatban új D sorozatot ad ki Kultur- und Kulturwissenschaft (Kultúra- és kultúrtudomány) címen és tárgyban 1986-tól, az Intézetet egyébként 1951-ben alapították. Négy osztályra tagolódik és hozzátartozik még a Szorb Levéltár valamint a 60 ezer kötetes Szorb Központi Könyvtár, amely a világ legnagyobb szorb könyvgyűjteménye. A tudományos folyóirata a Letopis (Évkönyv) még további három sorozatban jelenik meg: A-Nyelv és Irodalom, B-Történelem, C-Néprajz. Az Intézet készítette el többek között a 15 kötetes Sorbischen Sprachatlast (Szorb nyelvatlasz) és a 8 kötetes Sorbische Volkstrachtent (Szorb népviseletek). Ezek a művek általában feltáró jellegű, a tudományos kutatásokhoz nélkülözhetetlen segédeszközök.

A hatvanas és hetvenes években új szótárak jelentek meg Bautzenban és külföldön, így szorb-német, német-szorb, cseh-szorb, szorb-lengyel, szorb-orosz szótárak már léteznek, amelyek korunk igényeit elégítik ki.

A világ érdeklődését felkeltő kötet látott napvilágot a berlini Tudományos Akadémia kiadásában 1987-ben kiadott első angol nyelvű szorabisztikai kézikönyvvvel: Language and Culture of the Lusatian Sorbs Throughout their History (A lausitzi szorbok nyelve és kultúrája kiegészítve történelmükkel).

1990-ben a Nowa Doba az új idő lejártával visszavette patinás régi nevét Serbske Nowiny néven jelenik meg.

Függelék

I. A szorb népi irodalom

A szorbok többnyire feudális faluközösségekben és kisebb részben városi, főként plebejusi rétegben éltek, ezért számos ősrégi mese, rege, monda, közmondás, találóskérdés, rigmus, tréfa és természetesen népdal maradt fenn.

A szorb kultúra egyetlen kifejezési formája hosszú évszázadokon keresztül a népköltészet volt. A népi irodalomban sok ősi szláv mitológiai alak valamint a lausitzi táj ihlette népmesei figura: vízimanó és boszorkány szerepel. Az újkori szorb mesekincsben az örök lázadó, a társadalmi és nemzeti béklyókat támadó hős Krabat, a boszorkánymester. Sok elbeszélésben a szegény parasztok vágyait és reményeit visszatükröző mesealak. Érdekes módon valós, történelmileg is hiteles élő személyről vették a mintát. Erős Ágost szász választófejedelem seregében, a császári felszabadító csapatokban harcolt Johann von Schadowitz horvát származású lovassági őrnagy, aki 1795-ben a török elleni harc jutalmául Gross Särchen faluban nagy birtokot kapott. A rendkívüli hőstetteiről híres őrnagyot mitikus kör vette körül már életében is (1624-1704), de halála után népmesei hőssé emelkedett. A neve a horvát azaz németül Kroat alakból származik és lett szorbul Krabat. A szépirodalomban a legismertebb Krabat feldolgozások: Merčín Nowak-Njechornski (1900-1990) Mistr Krabat (1954, Jurij Brežan (szül. 1912) Čorny mlyn (1968) és Krabat (1976), a német irodalomban Otfried Preussler Krabat (ifjúsági regény, 1971).

A germán invázió elleni harc számos harci dalt, epikus költeményt ihletett, ezek nagyrésze a nép tudatában állandóan élt. Még a múlt században is általánosan ismert és elterjedt epikus harciénekek éltek a nép ajkán, mint a X-XII. századból származó Serbja so do Nemcov hotowacu (A szorbok a németekkel hadakoznak) és Naši hólcy z wojny jedu (Fiaink a harcból jönnek).

A szorb népköltészetet és prózai örökséget két évszázada gyűjtik. A XIX. század úttörő jellegű vállalkozása, a Smoler-Haupt gyűjteményen kívül számos népi irodalmat feldolgozó monográfia és antológia került az olvasók kezébe, századunkban Pavol Nedo feldolgozóí, kritikai és kiadói

munkássága emelkedik ki. A szorb népi irodalom és szépirodalom közti átmenetet Hanzo Nepila (1761-1856) képviseli. A régi és új történetek lejegyzője, mintegy harminc kézzel írott kötetet írt tájnyelven, ebből kettőt a nyomtatott betűkhöz hasonlóan és illusztrálva. A műveit nyomtatva a Macica Serbska adta ki 1896-1900 között.

2. A magyar-szorb kapcsolatok története

A legkisebb szláv nép, a szorbok élete és sorsa Magyarországon mindig az ismeretlenség homályában maradt, noha már több, mint ezer esztendeje kapcsolatba kerültünk velük. A magyar-szorb kapcsolatok kezdetéről két koraközépkori szerzetes történetíró: a Corvey kolostorbeli Widukind (925-980) és a merseburgi Thietmár (976-1009) tudósítanak krónikaikban. I. Henrik szász király, még fiatal herceg korában 905-906-ban hódító háborút indított a glomalci-dolemic szorb törzs ellen, mivel nem tudta legyőzni őket, segítségül hívta a magyarokat. Azonban a magyar sereg az elgyöngült német területet dúlta fel és nem fordult a szorbok ellen. Úgy tűnt, hogy a magyar beavatkozás, a Mulde vidéken és az Elba középső területén lakó szorb törzsek számára a függetlenséget kínálja, amelyet nagy áldozatok árán őriztek meg. Ez azonban csak látszólagos és átmeneti állapot volt, mert a feudális német államok összefogtak a magyarok ellen, és 934-ben, I. Henrik vezetésével Merseburgnál megsemmisítő vereséget mértek a magyarokra. Így megkezdődhetett a folyamatos germán terjeszkedés keletre, amely évszázadokon keresztül tartott.

Öt évszázaddal ezelőtt Mátyás király jogara alatt közös államalakulatban éltünk a szorbokkal. Az egykor virágzó és gazdag Bautzen városa a XV. század elején huszita harcokban csaknem teljesen elpusztult. A kiégett, romokban heverő és a régi fényére már alig emlékeztető város 1469-től Mátyás uralma alá tartozott. Mátyás elhatározta, hogy birodalmának mint legnyugatibb pontját, Bautzent újra felépíti és megerősíti. A polgárokat kedvezményekkel segítette a talpraállásban, a maga költségén pedig a város felett magasodó, a várost és a tartományt oltalmazó Ortenburg várát 1483-86-ban helyreállította. A város német és szorb polgárai hálájuk és hűségük jelképeként Mátyás szobrát az Ortenburg várának külső kaputornyában (ma Schlossturm) elhelyezték. Az emlékmű 9 m magas és 4 m széles, homokkőből készült. A szobor Mátyást két oszlop között, egy boltív alatt ábrázolja, kezében a

hatalom jelképeit: a jogart és az országalmát tartja, bal lábával a fekvő cseh oroszlánra mutat, körülötte pedig a tartományi és városi címerek láthatók. A tudományos kutatások szerint a szobor hiteles ábrázolása Mátyás arcvonásainak, mert korabeli megbízható források szerint a szobor fejét elkészülte után Budára vitték és csak Mátyás jóváhagyásával illesztették a helyére. A szobor elkészítésével Georg von Stein, Felső-Lausitz helytartója Briccus Gauske szorb festőt és szobrászt bízta meg. Gauske életéről sajnos nagyon keveset tudunk, a Bautzen melletti Gaussig községben született, szerződése alapján rekonstruálni lehet 1476-1495 közti tevékenységét. 1483-95 között a boroszlói városháza díseit készítette, ez volt életének főalkotása, közben 1486-ban kapott megbízást a bautzeni Mátyás király szoborra, majd 1488-ban egy újabb magyar vonatkozású emléket a görlitzi városháza Mátyás címerét faragta, amely szintén a mai napig épségben megmaradt. A bautzeni polgárok háláját és szeretetét valamint Mátyás lausitzi politikájának pozitív vonásait bizonyítja az a tény, hogy másfél évszázaddal később, amikor a harmincéves háborúban a szobor megrongálódott, azonnal kijavították a sérült részeket. Noha éppen a császári seregek magyar és horvát csapatai okozták a legtöbb pusztítást Lausitzban.

A középkori szorb-magyar kapcsolatok virágkorát a XVI. század végén és a XVII. század elején a szorb humanisták magyarországi tartózkodása és működése fémjelzi.

Elsőként Jan Krygar (Johann Crüger, 1598-1662) zeneszerző nevét említhetjük, mint szorb humanistát, aki a gubeni latin iskola befejezése után a háromrésze szakadt Magyarország, királyi uralom alatt álló részére, a Felvidékre vándorolt. Krygar evangélikus parókiákon tanult orgonálni és városi zeneiskolákban tökéletesítette zenei ismereteit. Zenei műveltségének javarészt Magyarországon szerezte és rövid németországi tanulás után a berlini Miklós-templom kántoraként, sok szép sikert aratott magyarországi szerzeményeivel, köztük a Synopsis Musica kompozíció tanulmányával és számos evangélikus korálljával, amelyek messze túlmutattak a korabeli szorb és német egyházi zene határain.

Egy másik szorb humanista Jan Chojnan (1600-1660) nyelvtudós volt, aki mint fiatalember Magyarországon tanult, szintén a Felvidéken. Iskolái elvégzése után lübbenauai lelkész lett és itt kezdett hozzá a

Magyarországon fogant tervéhez, az első szorb nyelvtannak a megírásához. Chojnan másik jelentős, a szorb kultúra egészére kiható munkája az első szorb ábécés könyv megalkotása volt, a mintát a magyarországi városi iskolákban használatos könyvről vette.

A legnagyobb jelentőségű szorb humanista Jan Bok (Bocatius) 1569-ben született Alsó-Lausitzban, a Cottbus melletti Vetzschau községben. Mivel gazdag kereskedő családból származott, a tanulmányait a legkiválóbb német egyetemeken végezhetette. Az iskolai befejezése után ismerősei és barátai rábeszélésére Magyarországra költözött.

A Felvidéken telepedett meg, előbb 1593-tól Iglón tanítóskodik, majd az eperjesi kollégium vezetője lett. Eperjesen költői munkássága már teljesen kialakult. Itt írta 17 műve közül a legjelentősebbet a Hungaridos libri poematum (Magyarországi verseskönyv) címen, amely Bátfán jelent meg 1599-ben. Költői munkássága elismeréseként Rudolf császár magyar nemességet és koszorús költői címet ajándékozott neki.

Életében a döntő fordulat 1605-ben következett, amikor Kassa város bírájaként ünnepélyesen fogadta Bocskay István erdélyi fejedelmet. A Bocskayval való találkozás meghatározta életének további alakulását. Ettől kezdve Bocatius minden erejével a magyar szabadságharc ügyéért tevékenykedik. Németországba utazik, hogy a német fejedelmek között szövetségeseket keressen a fejedelemnek, de a braunschweigi Henrik elfogítja és átadja Rudolf császárnak, aki életfogytiglani börtönre ítéli Prágában. A rabság éve alatt alkalmi versek egész gyűjteményét írta Bocatius, intim vallásos, békére vágó tartalommal. Ez a versgyűjtemény 1611-ben látott napvilágot latin nyelven. Öt évi fogság után, felesége Belsius Erzsébet szabadította ki, regényes körülmények között, a várba beállt szolgálónak és évekig szolgált, amíg sikerült becsempésznie egy kötélhágcsót férjének. A szökés után Erdélybe menekültek, ahol 1618-tól Bocatius, Bethlen Gábor fejedelem tanácsosa és könyvtárosa lett Gyulafehérvárott. Bethlen Gábor szabadságharcában is tevékeny részt vállalt. Követi szolgálat közben 1621-ben Uhersky Brodon érte utól a halál.

A legújabb kori magyar-szorb kapcsolatok lényegében csak 1949 után az azonos társadalmi rendszerek kialakulásakor alakultak ki. A magyar nyelvben a szorb elnevezés csak a századunkban honosodott

meg, felváltva a keserű mellékízű vend elnevezést, amely félreértésre is okot adhat, mivel ezen a néven a magyarországi szlovéneket is nevezik. Az elmúlt évtizedekben

-paradox módon- a magyar-szorb kapcsolatok legteljesebb ápolói a magyarországi nemzetiségi szövetségek voltak. Baráti kapcsolatokat építettek ki a Domowinával, a szorbok szervezetével és a további fejlődés érdekében 1978-ban írásos megállapodást is kötöttek. A nemzetiségi sajtó elsősorban a Neue Zeitung és a Ludové Noviny rendszeresen beszámolt a szorbok életéről, de sajnos a nyelvi akadályok miatt ez igen szűk körben terjedt. A hatvanas években a Szorb Állami Népiegyüttes három ízben is koncertezett Magyarországon, elsősorban a nemzetiségiek által lakott településeken. A bautzeni Német-Szorb Népszínház a hetvenes évek végén a kortárs irodalomból való válogatás során színre vitte szorb nyelven Kertész Ákos Névnapiját, amelyet németből adaptáltak szorb nyelvre. Magyarul Jurij Brežan könyveit adták ki és néhány szorb költő verse jelent meg magyarul, többnyire antológiákban sokszor fel sem tüntetve, hogy az olvasó szorb szerző művét olvassa, mivel a fordítás németből történt, talán néha a szerkesztők sem voltak tisztában a szerzőt illetőleg.

3. Forrásjegyzék és bibliográfia

I. Monográfiák és tanulmánykötetek

Abhandlungen über die slowenische Reformation. München, 1968.

Analyse über die nationale Situation des Sorbischen Volkes über DDR.
Bautzen, 1990.

A tola Serbam lipa kee. Horac dopmnjenkow z 50 letheno skutkowanja
Domowiny. Budyšin, 1962.

Bonkáló Sándor: A szlávok. Bp., 1915.

Brežanec, Marja: Jakob Bart-Cisinski, ein Dichter des sorbischen Volkes. 1856-1909. Bautzen, 1956.

Černý, Adolf: Antologija jeho dzelow. Budysin, 1958.

Černý, Adolf: Lužice a Lužictvi Srbové. Praha, 1911.

Černý, Adolf: Luzická otázka. Praha, 1945.

Čyž, Jan: Die DDR und die Sorben. I-II. Bautzen, 1969, 1979.

Čyž, Jan: Jan Arnost Smoler. Wobrys jeho žiwjenja a skutkowanja.
Budyšin, 1966.

Čyž, Jan: W tlamje jecibjela. Budyšin, 1984.

- Doerdelmann, Bertold: Minderheiten in Bundesrepublik. München, 1969.
- Domowina. Ein geschichtlicher Abriss. Bautzen, 1977.
- Feitsma, A.-Jappe Alberts, V.-Sjölin, B.: Die Frisen und ihre Sprache, Bonn, 1987.
- Frinta, Atonín: Bohemisky a paleoslovenismy v lužickosrbské terminologii křesťanské a jejich dějepisný význam. Praha, 1955.
- Frinta, Antonín: Lužičtvi Srbové a jejich písemnictví. Praha, 1955.
- Fryco Rocha. Budyšin, 1988.
- Geier, J.-Ness, K.-Perik, M.: Vielfalt in der Einheit. Marburg, 1991.
- Gesichte der Sorben. I-IV. Bautzen, 1974-1978.
- Handrij Zejler. Budysin, 1984.
- Hansen, Gustav: Kulturelle Teilautonomie für die Sorben. Hagen, 1990.
- Hartstock, Erhard: Revolucionarne podawki we Łužicy 1846/49. Budyšin, 1986.
- Heckmann, Franz: Etnische Minderheiten, Volk und Nation. Stuttgart, 1992.
- Heine, Lucia: Abriss einer Geschichte der Sorbischen Literatur nach 1945. Bautzen, 1975.
- Husitské sklady Budysinského rukopisu. Praha, 1952.
- Jakub Bart-Cisinski. Budysin, 1981.
- Jenč, Rudolf: Stawizny serbskeho pismowstwa. I-II. Budyšin, 1957, 1960.
- Jessel, Horst: Nordfriesland. Hamburg, 1991.
- Kravitz, Richard: Ostfriesland. Köln, 1987.
- Lorec, Kito: Sorbisches Lesebuch-Serbska čitanka. Leipzig, 1981.
- Loukotka, Čestimir: Vyvoj pisma. Praha, 1946.
- Lötzsch, Richard: Einheit und Gliederung des Sorbischen. Berlin, 1965.
- Meriggi, Bruno: Storia della letteratura slovena con un profilo della letteratura serbo-lusaziana. Milano, 1920.
- Metsk, Frido: Chrestomatija dolnoserbского писмовства. I-II. Berlin, 1957.
- Meyer, Karl-Horst: Der oberwendische Katechismus des Warichius /1597/. Leipzig, 1923.
- Monumenta Germaniae Historica. Hannover, 1935.
- Mlynk, Jurij: 100 let serbskeho dzivadla. Budyšin, 1962.
- Mlynk, Jurij: 400 Jahre sorbische Schrifttum. Bautzen, 1960.
- Mlynk, Jurij: Serbske pomniki. Budyšin, 1965.

- Muka, Arnost: Slownik dolnoserbskeje rečy a jeje narečow. I-III. Praha, 1911-1928.
- Nedo, Pavol: Bajkarko, hercy a kantorki. Budyšin, 1962.
- Nedo, Pavol: Grundriss der sorbischen Volksdichtung. Bautzen, 1966.
- Nedo, Pavol: Serbske ludowe bajki. Budyšin, 1956.
- Niederle, Lubomir: Rukovet slovanskych starožitnosti. Praha, 1953.
- Niederle, Lubomir: Slovansky svet. Praha, 1909.
- /Das/ Niedersorbische Testament des Miklawš Jakubica. 1548. Berlin, 1967.
- Nowak-Neader, Jakub: Wobrazy z cyrkwinskih stawiznow katolskich Serbow. Budyšin, 1920.
- Novotny, Pavol: Handrij Zejler a jeho doba. Budysin, 1965.
- Oschlies, Volf: Die Sorben-Slavisches Volk im Osten Deutschland. Bonn- Bad Godesberg, 1991.
- Páta, Josef: Lužice, Praha, 1946.
- Páta, Josef: Spisovny jazyk lužickoserbskej. Praha, 1934.
- Páta, Josef: Zawod ob studija serbskeho pismowastwa. Budyšin, 1929.
- Rawp, Jan: Sorbische Musik. Bautzen, 1978.
- Rawp, Jan: Ze Serbow hudzby. Budyšin, 1959.
- Rawp, Jan: Ze Serbow muzyki. Budyšin, 1958.
- Schuster-Sewc, Heinz: Sorbische Sprachdenkmaler 16.-18. Jahrhundert. Bautzen, 1967.
- Solta, Jan: Abriss der sorbischen Geschichte. Bautzen, 1976.
- /Die/ Sorben, Bautzen, 1979.
- Sorbische Kultur. Eine Einführung in Vergangenheit und Gegenwart. Bautzen, 1975.
- Sorbische Volkserzahlungen. Berlin, 1964.
- Trautmann, Reinhold: Der Wolfenbütteler niedersorbische Psalter. Leipzig, 1923.
- Urban, Richard: Die sorbische Volksgruppe in der Lausitz. Marburg, 1980.
- Zmeskál, Vladimír: Lužictvi Srbové. Praha, 1962.
- Zur, Hubert: Komuž muza pjero wodzi. Budyšin, 1977.
- II. Tanulmányok és cikkek
- Bejmina, Lucija: Serbski dom. Serbska Protyka. 1987. 56-58.
- Benada, Mercin: Die sorbische Literatur und ihre Verlag. Neue Deutsche Literatur, 1967. 2. sz. 7-15.

- Bikfalvi Géza: Das Matthias-Denkmal in Bautzen. Budapester Rundschau. 1982. 49. sz. 6.
- Bikfalvi Géza: Szorb humanisták Magyarországon. Magyar Nemzet. 1981. december 19. 10.
- Bikfalvi Géza: Szorbo az NDK-ban és magyarországi kapcsolataik. ÁGK Évkönyv 1986. 129-142.
- Boháč, Zdeněk: Ze stawiznom serbskich swójbnych mjenow. Serbska Protyka. 1987. 89-91.
- Černý, Adolf: A szorbo. Egyetemes Irodalomtörténet. 1911. 549-560.
- Čyž, Jan: Hluboce preclstwo dweje mužow. Serbska Protyka. 1983. 64-65.
- Čyž, Jan: Wuwicovy puc našeho Jane Skale. Serbska Protyka. 1980. 117-120.
- Elle, Ludwig: Zur aktuellen Sprachsituation der Lausitzer Sorben. Europa Ethica. 1991. 1. sz. 1-12.
- Fischer, Robert: Die slavischen Sprachdenkmäler Deutschlands. Letopis A. 1954. 2. sz. 3-18.
- Frencel, Alfons: Thietmar z Merseburga. Serbska Protyka. 1987. 113-116.
- Frencel, Alfons: Wobrazy ze stareho Kulowa. Serbska Protyka. 1984. 86-91.
- Frencel, Alfons: Wobwodny muzej v Chosebuzu stara so wo zachowanja delnjo serbskeho kulturneho herbstwa. Serbska Protyka. 1983. 116-118.
- Hajnc, Lucije: Jan Deyka, der Begründer des sorbischen Zeitschriftwesens. Letopis A. 1955. 3. sz. 80-11.
- Hajnc, Lucije: Krabat... Letopis A. 1977. 24. sz. 187-198.
- Hartstock, Erhard: Serbski bur Triceletnej wójne. Serbska Protyka. 1981. 81-83.
- Holander, Richard: Sewerni Frizojo-mjensina v swójskim kraju. Rozhlad. 1988. 12. sz. 375-378.
- Jenc, Helmut: Wuznamny serbski slownikar Kresčan Bohuwer Pful. Serbska Protyka. 1989. 116-118.
- Kaulfürst, Hans-Eberhard: Sündenbock mit Privilegien? Zur Lage der sorbischen nationalen Minderheit. Pogrom. 1990. 2. sz. 21-22.
- Knebel, Jurij: Wulki zbez Slowjanow. Rozhlad. 1988. 1. sz. 6-12.
- Kunze, Petr: 1789-1794. Wothlos na Wulku francosku rewoluciju w Hornej Luzicy. Serbska Protyka. 1989. 78-79.

- Laur, Wolf: Nationale Minderheiten und Sprachgruppe im deutsch-dänischen Grenzgebiet. Sprachproblem und Sprachplanung. 1978. 1. sz. 17-26.
- Mazurski, Kazimierz: Katowicki rukpis Christopha Manliusa. Letopis B. 1988. 35. sz. 130-141.
- Metsk, Frido: 250 let po "prenjaj apologiji Serbow". Rozhľad. 1988. 2. sz. 79-82.
- Metsk, Frido: Die Gründung der Domowina und ihre Tätigkeit. Letopis B. 1962. 4. sz. 438-478.
- Metsk, Frido: Prócowanje wo spristupnjeje Kosykoweho basnistwa. Serbska Protyka. 1983. 147-149.
- Metsk, Frido: Die Sorben und die Universität Wittenberg. Wiener Slawistisches Jahrbuch. 1962. 32-36.
- Metsk, Frido: Waha časopismowstwa za serbske dzeci. Serbska Protyka. 1989. 116-118.
- Muka, Arnost: Delnjoserbska prisaha mesta Luboraza. ČMS. 1905. 70-71.
- Muka, Arnost: Staroslowjanski rukopis z Gósmarja. ČMS. 1918. 44-48.
- Musiat, Siegmund: Die Sorben und ihr Brauchtum. Lausitz. 1975. 72-79.
- Nedo, Pawol: Mistr Krabat. Letopis C. 1954-1957. 2. sz. 3-34.
- Nedo, Pawol: Der Zauberer Krabat. Deutsches Jahrbuch für Volkskunde. 1956. 2. kötet 35-47.
- Ódor László: Kétnyelvűség és asszimiláció. Tiszatáj. 1982. 6. sz. 68-73.
- Ódor László: Szorb irodalom /szócikk/ Világirodalmi Lexikon. XII. kötet. 1991. 679-682.
- Páta, Josef: Ze stawiznow Pražkeje Serbowki. ČMS. 1927. 47-54.
- Petr, Jan: "Serbska Lipa". Letopis A. 1969. 16. sz. 21-45.
- Rajš, Franc: Pochad našich symbolow. Rozhľad. 1989. 5. sz. 133-135.
- Rawp, Jan: "Naše golcy z wojny jedu-staroserbski episki spew". Letopis C. 1954-1957. 2. sz. 35-65.
- Serakowa, Irena: Letsa byl wón byl 80 let. dr. Rudolf Jenc (1903-1979) Serbska Protyka. 1983. 147-149.
- Skadegard, Povl: Zwischen Deutschen und Sorben. Handbuch der europäischen Volksgruppen. Stuttgart. 1970. 515-527.
- Steensen, Thorsten: Die Nordfriesen und ihre Sprache. Pogrom. 1990. 2. sz. 22-24.
- Swela, Bogumil: Pomnik Zlo-Komorowskeje naree-Der wendische Eydt. CMS 1920. 15-17.

Völkel, Pawol: 25 let Ludowe nakladnistwo Domowina. Serbska
Protyka. 1983. 88-89.

Wicaz, Alfons: Tehdysi bój Sokolow je so dzensa zwoprawzdil. Serbska
Protyka. 1980. 117-120.

Zmeskal, Vladimir: Dr. Josef Páta. Letopis A. 1958. 5. sz. 134-149.

4. Földrajzi nevek Geographische Namen - Geografiska mjena

I. Város- és község nevek

Bautzen-Budysin
Bischofswerda-Biskopcy
Calau-Kalawa
Cottbus-Chosebuz
Dresden-Drjezdzyń /Drezda/
Forst-Borsc
Frankfurt/Oder-Frankfurt nad Wódra
Gosmar-Gósmarja
Göda-Hodziej
Görlitz-Zgorzelec /Zgorzolec, PL/
Gross Särchen-Wulke Zdzary
Gröditz-Hrodzisko
Guben-Gubin /PL/
Hoyerswerda-Wojerecy
Kamenz-Kamjecz
Kuckau-Kukow
Launitz-Lubnica /PL/
Lehde-Ledy
Leipzig-Lipsk /Lipce/
Lieberose-Luboraz
Lübben-Lubin
Lübbenau-Lubnjow
Meissen-Misno
Merseburg-Mjezyborsk
Muskau-Muzakow
Niesky-Niska
Peitz-Picnjo
Postwitz-Budestecy
Purschwitz-Porsicy
Radibor-Radwor
Sagan-Zagan /PL/
Salzenforst-Słony Borsc
Schwerin/Warthe-Skwierzyna/Warta /PL/
Seftenberg-Złoty Komarow

Sommerfeld-Zemrja
Sorau-Zarow /Zary, PL/
Spremberg-Hródk
Straupitz-Tsupc
Triebel-Trebel /Trzebiel, PL/
Vetschau-Wetosow
Weissenberg-Wóspork
Weiswasser-Bela Woda
Wittichenau-Kulow
Zittau-Zitawa

II. Egyéb földrajzi nevek

Brandenburg-Bramborska
Elbe-Lobjo
Lausitz-Lužica
Madžarska-Magyarország /mai/
Nemska-Németország
Nemska zwjazkowa republika-NSZK
Neisse-Nysa
Pruska-Poroszország
Sakska-Szászország
Serby-Szorb föld
Spree-Sprjewja
Spreewald-Blóta
Wuhorska-Magyarország /történelmi/

Aus der Geschichte der sorbischen Schriftlichkeit

Das Thema des Beitrages ist die Darstellung der schriftlichen Kultur des kleinsten slawischen Voikes, der im ost-deutschen Lausitz wohnhaften Sorben. Dies geschieht aus buch- und pressegeschichtlichen Aspekten, ergänzt mit literaturgeschichtlichen Hinweisen. Im Leben der Sorben spielte die Sprachliteratur schon immer eine große Rolle in der Vorfindung und Aufbewahrung ihrer nationalen Identität. Das sorbische Volk verfügt über eine gewaltige Anzahl an kulturellen Schätzen. Die sorbischen Stämme siedelten in ihren heutigen Wohnsitz im 5. Jahrhundert nieder. Nach den germanischen Eroberungen wurden sie sprachlich und religiös entzweilerissen. Das erste slawische epische Lied stammt aus dem 10. Jahrhundert, welche von dem gemeinsamen Krieg der Sorben und Ungarn handelt. Der allererste, zusammenhängende schriftliche Text der Sorben, "Der Jammer eines Bürgers aus Bautzen" ist das älteste Sprachdenkmal. Im 16-17. Jahrhundert blühte die lateinische Humanliteratur auf, so wurde das erste gedruckte Buch ist das Werk von A. Mollerus herausgegeben. Am Anfang unseres Jahrhunderts blühte die sorbische Kultur auf, jedoch wurde sie und azch die Sprache im Zweiten Weltkrieg verboten. In der DDR kam wieder ein Aufschwung, aber im vereinigten Deutschland wurde ihre Lage schlechter. Heutzutage befinden sich die Sorben in einer Krise, was wahrscheinlich die unvermeidliche Ende der sorbischen Kultur bedeutet..